

**ΧΩΡΙΚΕΣ ΔΥΝΑΜΙΚΕΣ ΤΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ
(1961-1991)**

ΣΟΦΙΑ ΑΥΓΕΡΙΝΟΥ-ΚΟΛΩΝΙΑ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΔΙΗΜΕΡΙΔΑΣ ΠΑΝΤΕΙΟΥ-CNRS
ΜΑΡΤΙΟΣ 2000

ΧΩΡΙΚΕΣ ΔΥΝΑΜΙΚΕΣ ΤΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ (1961-1991)

1. ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΟΣ ΚΑΙ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ

Ο γεωγραφικός χώρος αναγνωρίζεται από τη διεθνή βιβλιογραφία ως ουσιώδες συστατικό της τουριστικής δραστηριότητας και αναγκαίο πλαίσιο αναφοράς για συστηματική μελέτη του τουριστικού φαινομένου (Lozato-Giotart 1993). Ο χώρος συμμετέχει στην τουριστική δραστηριότητα ως βασικός της αποδέκτης ενώ η διανοητική εικόνα, την οποία σχηματίζει ο μελλοντικός τουρίστας για τον προορισμό του και αυτή που τελικά αποκομίζει επιστρέφοντας στην εστία του, η «τουριστική εικόνα», αποτελεί όχι μόνο χαρακτηριστικό, αλλά και ουσιώδη μηχανισμό-διαμορφωτή της τουριστικής αγοράς (Deprest 1997).

Μιά βασική υπόθεση, που τίθεται σε συζήτηση είναι ότι οι τόποι προέλευσης και προορισμού των τουριστικών ρευμάτων, οι τουριστικές ανωδομές και υποδομές, οι ειδικές τουριστικές υποδομές, καθώς και αντίστοιχοι οικονομικοί και κοινωνικοί μηχανισμοί, συγκροτούν τον «τουριστικό χώρο». Ο τουριστικός χώρος θεωρείται ως δείκτης αλλά και ουσιώδης μηχανισμός του τουριστικού φαινομένου.

Με αυτή τη γενική παραδοχή η εργασία αυτή επιχειρεί μία γενική περιγραφή της γεωγραφικής συμπεριφοράς του ελληνικού τουρισμού κατά την μεταπολεμική περίοδο.

Στο πλαίσιο αυτό αναζητώνται οι βασικοί τύποι «τουριστικών περιοχών» λαμβάνοντας υπ' όψη δημογραφικά δεδομένα, δεδομένα της τουριστικής κίνησης και κοινωνικοοικονομικά δεδομένα, που χαρακτηρίζουν τις επιπτώσεις του ελληνικού τουρισμού.

2. ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΜΙΑΣ ΔΥΝΑΜΙΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ

Ο τουρισμός αποτελεί ένα διεθνές, σύνθετο και πολύπλευρο φαινόμενο, το οποίο προσλαμβάνει μαζικές διαστάσεις κατά το δεύτερο μισό του εικοστού αιώνα. Όσον αφορά στην Ελλάδα αποτέλεσε από τους προηγούμενους αιώνες, αν όχι από την αρχαιότητα, δημοφιλή τόπο προορισμού περιηγήσεων και ταξιδιών. Εδώ ο

τουρισμός αλλοδαπών ως συγκροτημένο οικονομικό και κοινωνικό φαινόμενο εμφανίζεται από τη δεκαετία του είκοσι και μετά. Τα μεγέθη, μάλιστα που παρουσίασε ήταν ήδη αξιόλογα ώστε από τότε αποτέλεσε αντικείμενο κρατικής μέριμνας (Ζαχαράτος 1988).

Η επιταχυνόμενη αύξηση της τουριστικής κίνησης και ο μαζικός χαρακτήρας του φαινομένου διαμορφώνονται στην Ελλάδα κατά τη πρώτη μεταπολεμική περίοδο. Σήμερα μάλιστα ο τουρισμός αναγνωρίζεται ότι αποτελεί μία προσοδοφόρα και ανταγωνιστική δραστηριότητα, η οποία όμως εντάσσεται σε ένα σύνθετο πλέγμα εθνικών και διεθνών παραγόντων, ιδιαίτερα ευαίσθητων στη διεθνή οικονομική και πολιτική συγκυρία.

Σύμφωνα με εκτιμήσεις του Σχεδίου Ανάπτυξης της χώρας για την περίοδο 2000-2006 ο τουρισμός συμβάλλει κατά 10% περίπου στο ΑΕΠ, περισσότερο από 10% στην απασχόληση και περισσότερο από 7% στο καθαρό πάγιο κεφάλαιο της εθνικής οικονομίας. Εκτιμάται επίσης ότι συνέβαλε σημαντικά σε μία πιο ισόμετρη κατανομή του περιφερειακού εισοδήματος της χώρας κατά τα τελευταία τριάντα χρόνια.

Οι γενικές τάσεις του ελληνικού τουρισμού είναι μακροχρόνια αυξητικές, ώστε σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Τουρισμού να κατατάσσεται η Ελλάδα, με 12,5 εκατομμύρια τουριστών για το 2000, στην 15^η θέση στον κόσμο και στην 10^η θέση μεταξύ των ευρωπαϊκών προορισμών.

Αυτές οι γενικές τάσεις δεν αναιρούν ωστόσο ορισμένα φαινόμενα αστάθειας, άνισης κατανομής στο χώρο και στο χρόνο με αποτέλεσμα τον κορεσμό και τις πιέσεις στο κοινωνικό, οικιστικό και φυσικό περιβάλλον ορισμένων περιοχών της χώρας.

Είναι άλλωστε επανειλημμένες οι επισημάνσεις των επιχειρηματιών του ελληνικού τουρισμού για τα προβλήματα υποβάθμισης του ελληνικού τουριστικού προϊόντος, καθώς και για τα ελλείμματα της γενικής και ειδικής τουριστικής υποδομής (δελτία τύπου Συνδέσμου Ελληνικών Τουριστικών Επιχειρήσεων 3/11/00 και 29/10/01).

Η προσέγγιση των γενικών χαρακτηριστικών του ελληνικού τουρισμού που ακολουθεί, βασίζεται στα στατιστικά στοιχεία του Ελληνικού Οργανισμού Τουρισμού, ο οποίος καταγράφει συγκεντρωτικά τα δεδομένα τις τουριστικής κίνησης από το 1961 και αναλυτικά ανά νομό από τα μέσα της δεκαετίας του εβδομήντα.

Το 1961 η Ελλάδα διαθέτει 11.873 καταλύματα με 30.834 δωμάτια και 57.022 κλίνες. Αντίστοιχα οι ξένοι τουρίστες, όπου πλειοψηφούν οι Ευρωπαίοι (51,9%) καταγράφουν 494.191 αφίξεις. Το τουριστικό συνάλλαγμα που εισπράττεται στην Ελλάδα ανέρχεται στα 62,5 εκατομμύρια δολάρια ΗΠΑ.

Το 1971 οι αφίξεις αλλοδαπών τουριστών έχουν υπερτετραπλασιαστεί (2257994) καταγράφοντας υψηλούς ρυθμούς αύξησης μετά από την κρίση, που προκλήθηκε με την επιβολή της Δικτατορίας το 1967, ενώ οι εισπράξεις φθάνουν στα 300 εκατομμύρια δολάρια. Τα τουριστικά καταλύματα σημειώνουν αύξηση που υπερβαίνει το 30% και ο αριθμός των κλινών φθάνει τις 134.706. Η μεγάλη αύξηση αφορά στις χαμηλές κατηγορίες, συνοδεύεται μάλιστα από μεγάλη γεωγραφική διασπορά στην εγκατάσταση. Ως προς τη σύνθεση της προέλευσης των τουριστών σημειώνεται μία σημαντική διαφοροποίηση με τον μεγάλο περιορισμό των Αμερικανών (από 18,8% σε 2,4%).

Με την αρχή της δεκαετίας του ογδόντα σημειώνεται μία επιβράδυνση των προηγούμενων ρυθμών. Ήδη όμως οι αλλοδαποί τουρίστες είναι διπλάσιοι του 1971 (5.577.109), ενώ οι εισπράξεις φθάνουν στα 1881 εκατομμύρια δολάρια. Αντίστοιχα το ξενοδοχειακό δυναμικό διπλασιάζεται επίσης φθάνοντας στις 4.104 μονάδες με 285.991 κλίνες. Για πρώτη φορά επωφελούνται οι υψηλές κατηγορίες ξενοδοχειακών καταλυμάτων με αποτέλεσμα μία ποιοτική βελτίωση της υποδομής του τουριστικού προϊόντος της χώρας.

Το 1991 οι αφίξεις των αλλοδαπών φθάνουν τα 8.271.258 και οι εισπράξεις αντίστοιχα σε 2.566 εκατ.δολάρια. Παρατηρείται όμως σχετική στασιμότητα στις διανυκτερεύσεις έναντι του 1981 (41.468 έναντι των 41.032 εκατομμυρίων), γεγονός από το οποίο προκύπτει ότι μειώνεται η παραμονή των αλλοδαπών τουριστών.

Αντίστοιχα τα τουριστικά καταλύματα φθάνουν στα 6.991 με 459.297 κλίνες (αύξηση 64,25%) με στασιμότητα αν όχι μείωση των υψηλών κατηγοριών. Επομένως η πληρότητα των ξενοδοχειακών μονάδων χαρακτηρίζεται από κάμψη. Παράλληλα καταγράφεται η διάδοση του φαινομένου της παραξενοδοχίας (Ζαχαράτος 1988).

Σύμφωνα με τους υπολογισμούς πρόσφατης έρευνας του ΚΕΠΕ υπολογίζονται για το 1990 700.000 αδήλωτες κλίνες (Κατοχιανού 1990). Το φαινόμενο συνοδεύεται από συναφείς αδήλωτες και παράνομες δραστηριότητες, όπως η εμπορία τουριστικών ειδών, υπηρεσίες-μεταφορών, αναψυχή-εστίαση κ.α, με αποτέλεσμα σύμφωνα με την προαναφερόμενη έρευνα, η παραοικονομία, που συνοδεύει τον κλάδο να υπερβαίνει το 60%. Από την άνθηση της παραξενοδοχίας επηρεάζεται τέλος αρνητικά η

πληρότητα των ξενοδοχειακών μονάδων και η μέση διάρκεια παραμονής των τουριστών.

Η εντεινόμενη αύξηση της ζήτησης απαιτεί επίσης αυξημένη απασχόληση στον τουρισμό, η οποία εκτιμάται σε εκατοντάδες χιλιάδες ατόμων χωρίς όμως να είναι δυνατός ένας ακριβής υπολογισμός της όχι μόνο λόγω της εποχιακής και πιθανά περιστασιακής μορφής, αλλά και του άτυπου χαρακτήρα της (Ζαχαράτος 1988). Τα επίσημα στατιστικά δεδομένα αποτελούν επομένως ενδείξεις μόνον των τάσεων της.

Όσον αφορά στα μέσα μεταφοράς των αλλοδαπών τουριστών επικρατεί πλέον το αεροπλάνο (77%), επειδή η χώρα μας απέχει σημαντικά ως τόπος προορισμού από τους τόπους προέλευσης των ξένων τουριστών, που υποδέχεται. Το γεγονός αυτό αυξάνει το κόστος ταξιδιών και δημιουργεί πειστικές ανάγκες αναβάθμισης της υποδομής αερομεταφορών.

Ο ελληνικός τουρισμός χαρακτηρίζεται από άνισες χωρικές κατανομές (Κομίλης 1986, Κατοχιανού 1995, Tsartas 1998), οι οποίες οφείλονται ως ένα βαθμό στο ηλιοτροπικό πρότυπο, στο οποίο προσαρμόστηκε από την αρχή, με αποτέλεσμα να δημιουργηθούν ισχυρές συγκεντρώσεις ζήτησης και προσφοράς, και λίγο αργότερα κατά τη δεκαετία του εβδομήντα διασπορά της τουριστικής δραστηριότητας. Γενικά παρατηρούνται:

α) γεωγραφική κατανομή των αφίξεων-διανυκτερεύσεων σε όφελος των νομών που διαθέτουν τουριστικούς πόρους θερινών διακοπών, όπως τα παράλια και τα νησιά.

β) χρονική κατανομή των αφίξεων-διανυκτερεύσεων, η οποία επιβαρύνει τους τουριστικούς νομούς κατά τους θερινούς τουριστικούς μήνες (Μάιος-Οκτώβριος), παρά τις τάσεις διεύρυνσης της περιόδου αυτής, οι οποίες είναι εμφανείς κατά τα τελευταία χρόνια.

Συνακόλουθα, η υποβαθμισμένη και ανεξέλεγκτη προσφορά που συχνά χαρακτηρίζει σημαντικούς τουριστικούς προορισμούς της χώρας προκαλεί ισχυρές πιέσεις στις τοπικές κοινωνίες (Κούση 2000, Παπαδάκη-Τζεδάκη 1999), στο οικιστικό (Αγριαντώνης 1989, Αγγελίδης 1995, Χατζηδάκης 1995) και φυσικό περιβάλλον (Κοκκώσης 2000, Σπιλάνης 2000). Η κατάσταση αυτή κάμπει την ανταγωνιστικότητα του ελληνικού τουρισμού. Δημιουργεί δε σοβαρούς περιορισμούς σε βάρος του στην μονοπωλιακή αγορά των διεθνών πρακτόρων τουρισμού, οι οποίοι συμπιέζοντας τις τιμές κάτω του κόστους υποχρεώνουν τους έλληνες επιχειρηματίες να υποβαθμίζουν τις παρεχόμενες υπηρεσίες (Ζαχαράτος 1988, 1995, 2000).

3. ΟΙ «ΠΕΡΙΟΧΕΣ» ΤΗΣ «ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ».

Η άνοδος του τουρισμού, κατά τη μεταπολεμική περίοδο συνοδεύεται από κρατικές παρεμβάσεις, που πολλαπλασιάζονται και εντείνονται με το χρόνο, ενώ προσαρμόζονται στις εκάστοτε γενικές πολιτικές συνθήκες. Δύο ήταν οι βασικοί σκοποί αυτών των παρεμβάσεων, οι οποίοι σταδιακά διατυπώθηκαν ως « ελληνική τουριστική πολιτική»: να προσελκύεται όλο και μεγαλύτερος αριθμός τουριστών στη χώρα και να επιλύονται τα προβλήματα θεσμικού και οικονομικού χαρακτήρα διαβίωσης και εξυπηρέτησης των εκατομμυρίων πλέον αλλοδαπών τουριστών (Tsartas 1989).

Στο πλαίσιο αυτό ο Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού, που ιδρύεται το 1951, ως αρμόδιος κρατικός φορέας για την υλοποίηση της κρατικής παρέμβασης προωθεί σε γεωγραφική βάση την εφαρμογή σειράς μέτρων για τη χρηματοδότηση του τουριστικού τομέα με επενδύσεις δημόσιες-ιδιωτικές, δάνεια-επιδότησεις και κίνητρα οικονομικού χαρακτήρα. Αντίστοιχα με το θεσμικό πλαίσιο και την εκάστοτε διαμορφωνόμενη γεωγραφική του βάση διακρίνονται τρεις διαδοχικές χρονικά φάσεις:

- Μέχρι το 1967 η έμφαση δίδεται μέσω των δημοσίων επενδύσεων στη δημιουργία των αναγκαίων υποδομών για την υποστήριξη της τουριστικής δραστηριότητας, που βρισκόταν ουσιαστικά στο ξεκίνημά της. Βασικός στόχος ήταν να δημιουργηθεί κατ'αρχήν ένα πάγιο κεφάλαιο μέσω σειράς αμέσων επενδύσεων. Με τον τρόπο αυτό κατασκευάστηκαν και δημιουργήθηκαν η αλυσίδα των ΞΕΝΙΑ, τουριστικά περίπτερα, διαμορφώσεις ακτών και διαμορφώσεις στους σημαντικότερους τόπους πολιτιστικού-ιστορικού ενδιαφέροντος, που ως τότε δεν διέθεταν καμία υποδομή υποδοχής επισκεπτών. Παράλληλα ενισχύθηκε η τουριστική ανάπτυξη έμμεσα με επενδύσεις στο οδικό δίκτυο, στις μεταφορές γενικότερα και στις επικοινωνίες. Για την περίοδο αυτή η ελληνική τουριστική πολιτική προωθεί μέτρα με σκοπό εκτός των άλλων να προσελκυστεί, αλλά και να παραδειγματιστεί το ιδιωτικό ενδιαφέρον, που αντιμετώπιζε διστακτικά τη μόλις αναπτυσσόμενη τουριστική δραστηριότητα.

- Από το 1967 μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του ογδόντα, εισάγεται η πολιτική κινήτρων, με σκοπό την δυνατότητα κλιμάκωσης των αφορολόγητων ποσών στα καθαρά κέρδη ως 100%, άλλες φοροαπαλλαγές και μειώσεις ως απαλλαγές και μειώσεις των εισφορών, εργοδοτών και εργαζομένων. Ο πρώτος νόμος για τα

τουριστικά κίνητρα ήταν ο *Αναγκαστικός Νόμος 147/1967* της δικτατορίας που πρόβλεπε ενισχύσεις όσων επιχειρήσεων ενδιαφέρονταν για τουριστικές επενδύσεις. Η σχετική νομοθεσία πήρε πιο ολοκληρωμένη μορφή με το ΝΔ 1313/72, που καθιέρωσε τρεις περιοχές κινήτρων τουριστικής ανάπτυξης, οι οποίες παραλάσσουν με ορισμένες μεταβολές ως σήμερα:

Περιοχή Α (Ν.Αττικής και Πειραιώς πλην επ.Τροιζηνίας, Ύδρας, Αιγίνης, Κυθήρων και Σπετσών, Επ.Θεσσαλονίκης και νήσοι Ρόδος, Κέρκυρα).

Περιοχή Β (Επ.Τροιζηνίας, Ύδρας, Αιγίνης, Σπετσών, Επ.Χαλκίδας και Καρυστίας, Νομοί Κορινθίας, Αργολίδος, Αχαΐας πλην Καλαβρύτων, Βοιωτίας, Λαρίσης, Φθιώτιδας, Χαλκιδικής και Πιερίας, Επ.Αλμυρού και Δήμοι Βόλου και Ν.Ιωνίας, Επ. Τεμένους και Πεδιάδος του Ν.Ηρακλείου, Επ.Μιραμπέλλου του Ν.Λασηθίου, οι νήσοι Σκιάθος, Μύκονος και Κως).

Περιοχή Γ (η υπόλοιπη χώρα).

Με το διάταγμα αυτό καθιερώνεται το αφορολόγητο των καθαρών κερδών σε σχέση με τις πραγματοποιούμενες νέες επενδύσεις (50% στη Β και 100% στη Γ περιοχή). Για το σχηματισμό κεφαλαίου κινήσεως είναι δυνατή η έκπτωση ποσοστού από τα κέρδη (10% για τη Β και 20% για τη Γ περιοχή). Αυξάνουν οι συντελεστές τακτικών αποσβέσεων (25% στη Β και 100% στη Γ). Μειώνονται οι φόροι και τα τέλη υπέρ τρίτων σε 25%. Μειώνονται οι εισφορές εργοδοτών και ασφαλισμένων.

Εκτιμάται ότι η χρηματοδοτική πολιτική της δικτατορίας (1967-1974), χωρίς προηγούμενη μελέτη των διεθνών και ελληνικών δεδομένων, είχε δυσμενέστερες επιπτώσεις, αφού προέκυψε χωρίς την κατάλληλη υποδομή και μέριμνα για το περιβάλλον (Κομίλης 1986). Συνέβαλε επίσης στη δημιουργία της πρώτης τουριστικής κρίσης στη χώρα καθώς η συγκέντρωση πολλών και μεγάλων ξενοδοχείων σε ορισμένες περιοχές οδήγησε σε υπερπροσφορά καταλυμάτων που έφερε χαμηλές πληρότητες. Αυτό οδήγησε πολλούς ξενοδόχους ή σε αδυναμία να ανταποκριθούν στις οφειλές τους και να χρεοκοπήσουν, ή να δεχθούν τους πολύ δυσμενείς όρους, που επέβαλαν τουριστικοί πράκτορες του εξωτερικού.

Όσον αφορά στη γεωγραφική έκφραση του τουριστικού φαινομένου η ζήτηση κατευθύνθηκε μαζικά προς τους παραθαλάσσιους οικισμούς και περιοχές. Τελικά

φαίνεται ότι κατά την περίοδο αυτή διαμορφώθηκαν τρεις βασικοί τύποι περιοχών (Κομίλης 1986):

- Η πρωτεύουσα και η ευρύτερη περιοχή της, που διαθέτουν πολλούς πολιτιστικούς και φυσικούς πόρους τουριστικού ενδιαφέροντος και προσφέρουν μεγάλο αριθμό υπηρεσιών και ικανοποιητικό ξενοδοχειακό εξοπλισμό. Συνδέονται επίσης χάριν του αεροδρομίου του Ελληνικού και του Πειραιά με μεγάλα μητροπολιτικά κέντρα της αλλοδαπής από όπου προέρχονται κυρίως οι ξένοι τουρίστες.

- Τρεις δυναμικές τουριστικές περιφέρειες μεσαίου μεγέθους (Ρόδος, Κέρκυρα, Β.Κρήτη) όπου ήδη συγκεντρώνεται μεγάλο μέρος των διανυκτερεύσεων αλλοδαπών τουριστών και όπου ήδη κατευθύνεται το ιδιωτικό επενδυτικό ενδιαφέρον. Ο δυναμισμός των περιοχών αυτών ενισχύεται από τα διεθνή τους αεροδρόμια, τα οποία εξασφαλίζουν σχετική αυτονομία στις αφίξεις έναντι της αθηναϊκής περιοχής.

- Περιοχές όπου η ζήτηση από αλλοδαπούς τουρίστες ή ημεδαπούς παραθεριστές συνήθως συναρτάται είτε προς τη γειτνίαση με τις μεγάλες αστικές περιοχές (π.χ περιοχές δεύτερης κατοικίας), είτε προς σημαντικούς τουριστικούς πόρους φυσικού ή πολιτιστικού ενδιαφέροντος είτε προς τους σταθμούς εισόδου-εξόδου του τουριστικού ρεύματος.

• Η τελευταία φάση σηματοδοτείται από την ολοκλήρωση της ένταξης της χώρας στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα, Ένωση σήμερα. Το 1982 θεσπίζεται ο Ν.1262, και το 1990 ο 1892 που διαφοροποιούν ως ένα βαθμό τις περιοχές κινήτρων από τις προηγούμενες νομοθεσίες με βασικό κριτήριο να αντιμετωπιστεί το φαινόμενο της υπερσυγκέντρωσης στην προσφορά τουριστικών καταλυμάτων, στις λεγόμενες «κορεσμένες» τουριστικά περιοχές (ισχύοντα ΦΕΚ 797Β/86 και 550/Β/91).

Περιοχή Α (νομοί Αττικής και Θεσσαλονίκης).

Περιοχή Β (Αίγινα-Τροιζηνία, Β.Κέρκυρα, Β.Ρόδος, Ηράκλειο και Αγ.Νικόλαος Κρήτης-κορεσμένες περιοχές).

Περιοχή Γ (όλη η χώρα).

Περιοχή Δ (παραμεθόριες περιοχές Ευρυτανία, Φωκίδα, Νήσοι Αν.Αιγαίου, Δωδεκάνησα, Δ.Πελοπόννησος).

Θράκη

Παράλληλα εισάγονται από τον ΕΟΤ για πρώτη φορά επιπλέον κριτήρια, που εναρμονίζονται με στόχους άμβλυνσης της εποχικότητας και αύξησης της ανταγωνιστικότητας.

Αν και οι χωρικές επιπτώσεις από την εφαρμογή της νομοθεσίας αυτής δεν έχουν πλήρως διαμορφωθεί και ακόμη αξιολογούνται, πράγμα που και η εργασία αυτή επιχειρεί, φαίνεται ότι ενισχύθηκε η διασπορά των ξενοδοχειακών και άλλων τύπων καταλυμάτων σε πολλές περιοχές της χώρας. Το γεγονός συνοδεύεται και από άλλα φαινόμενα, όπως είναι η έντονη ανάμειξη των τουριστικών μονάδων με την παραθεριστική κατοικία και η διάδοση της παραξενοδοχίας.

4. ΠΡΟΣ ΜΙΑ ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ

Είναι γεγονός ότι ο τουρισμός αποτελεί ένα πεδίο έρευνας και προβληματισμού τα τελευταία χρόνια στην Ελλάδα. Ο λόγος είναι ότι έχει αναδειχθεί σε βασική προσοδοφόρα οικονομική δραστηριότητα και έχει διεισδύσει σε πολλούς τομείς της κοινωνικής ζωής, ενώ ταυτόχρονα δημιουργεί πολλαπλές περιβαλλοντικές και οικιστικές-χωροταξικές επιπτώσεις.

Οι αιτιώδεις σχέσεις μεταξύ των διατυπωμένων στόχων κρατικής πολιτικής και των αποτελεσμάτων της, ιδιαίτερα των χωρικών είναι δύσκολο να αναλυθούν συστηματικά χωρίς την εισαγωγή όλων κατά το δυνατόν των παραμέτρων του τουριστικού φαινομένου (Ζαχαράτος 1995).

4.1 ΔΕΙΚΤΕΣ ΓΙΑ ΤΙΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΚΑΙ ΤΙΣ ΧΩΡΙΚΕΣ ΔΥΝΑΜΙΚΕΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ

Στα πλαίσια μίας ευρύτερης έρευνας για τις χωρικές επιπτώσεις του ελληνικού τουρισμού, η εργασία αυτή αναζητά ορισμένες απαντήσεις στο αίτημα να διαμορφωθεί μία τουριστική πολιτική, η οποία θα πρέπει να διαφοροποιείται και να εξειδικεύεται χωρικά σύμφωνα με τις δυνατότητες των πόρων τουριστικής έλξης, με τις μέχρι σήμερα αρνητικές ή θετικές επιπτώσεις, και τις δυνατότητες εναλλακτικής και βιώσιμης ανάπτυξης των περιοχών.

Για το σκοπό αυτό επιχειρείται μία τυπολογία των ελληνικών περιοχών, στη βάση της διοικητικής τους διάρθρωσης (νομοί) όπου αναφέρονται τα συλλεγόμενα στατιστικά δεδομένα. Η επιλογή των πληροφοριών στηρίζεται στη βασική παραδοχή ότι οι επιπτώσεις του τουρισμού έχουν χαρακτηριστικές δημογραφικούς-κοινωνικούς,

οικονομικούς και χωρικούς. Τα δεδομένα της τουριστικής κίνησης αντιμετωπίζονται κατά περίπτωση ως χαρακτηριστικοί-δείκτες του φαινομένου και ως μηχανισμοί των χωρικών μεταβολών. Η τουριστική πολιτική, τέλος, θεωρείται ως πολύμορφος συντελεστής του φαινομένου με πολλαπλές επιπτώσεις. Αυτές δεν μπορούν να εξεταστούν ολοκληρωμένα από τη μακροσκοπική ανάλυση αυτής της εργασίας και επομένως οι συνιστώσες της προφανώς δεν θα εξαντληθούν.

Η τελική επιλογή 25 δεικτών στηρίχθηκε σε μία πρωταρχική, λεπτομερή ανάλυση 42 δεικτών, που αντιστοιχούν στις προαναφερόμενες παραδοχές για το εξεταζόμενο χρονικό διάστημα 1961-1991. Επιλέχθηκαν δείκτες, των οποίων οι τιμές είχαν αξιόπιστη στατιστική συμπεριφορά, παρουσίαζαν σημαντική γεωγραφική διαφοροποίηση και εξασφάλιζαν χρονικά συνεχή πληροφορία.

Όπως προαναφέρθηκε, συγκεντρωτικά στοιχεία για τον τουρισμό της χώρας καταγράφονται μετά το 1961. Στη βάση των νομών καταγράφονται δεδομένα μετά τα μέσα της δεκαετίας του εβδομήντα. Επομένως η τελική επιλογή των δεικτών θα έπρεπε να λάβει υπ' όψη επίσης τις διαθέσιμες δημοσιευμένες και μη πληροφορίες.

Οι χρησιμοποιούμενοι εδώ 25 δείκτες συγκροτούν τρεις μεγάλες ενότητες:

- Αστικότητα του πραγματικού πληθυσμού.
- Δεδομένα της τουριστικής δραστηριότητας (προσφορά και ζήτηση) και επιπτώσεις.
- Οικονομικά δεδομένα που αφορούν στην απασχόληση, στο εισόδημα και στις ιδιωτικές επενδύσεις για τον τουρισμό.

Οι δείκτες αυτοί θεωρείται ότι αντικατοπτρίζουν εξελίξεις και χωρικές δυναμικές του τουριστικού φαινομένου στην εξεταζόμενη περίοδο. Ορισμένοι από αυτούς είναι καθαροί αριθμοί και άλλοι σύνθετοι προκύπτοντας από απλές συσχετίσεις δεδομένων, που διατίθενται σε επίπεδο νομού.

Αναλυτικότερα:

Τα δημογραφικά δεδομένα, ο πραγματικός πληθυσμός και οι κατανομές του στις περιοχές της χώρας, προέρχονται από τις στατιστικές απογραφές της ΕΣΥΕ που διενεργούνται ανά δεκαετία. Υποδεικνύουν το μέτρο της οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης των περιοχών. Ταυτόχρονα υποδηλώνουν τις προοπτικές βιωσιμότητας των περιοχών. Η κατανομή του πληθυσμού μεταξύ των αστικών περιοχών (οικισμοί άνω των 10000 κατοίκων) και των αγροτικών περιοχών (οικισμοί μέχρι 10.000 κατοίκους) διερευνάται σε σχέση με την τουριστική δραστηριότητα και τα

οικονομικά δεδομένα προκειμένου να αποσαφηνιστεί η φύση των τουριστικών προορισμών και ο χαρακτήρας της τουριστικής δραστηριότητας.

Τα δεδομένα της τουριστικής δραστηριότητας προέρχονται από τις ετήσιες στατιστικές τουρισμού της ΕΣΥΕ και αφορούν στην τουριστική ζήτηση και προσφορά. Η τουριστική ζήτηση αντιπροσωπεύει τις ποσότητες αγαθών και τουριστικών υπηρεσιών, που επιθυμούν να καταναλώσουν οι τουρίστες σε μία δεδομένη χρονική περίοδο.

Η ζήτηση των αγαθών που επιζητά να καταναλώσει ο τουρίστας είναι ποικίλη και ετερογενής. Απεικονίζει δε ουσιαστικά την ίδια τη συγκρότηση του τουριστικού τομέα. Η ζήτηση διαμορφώνεται από μία δυναμική παράμετρο, τη μετακίνηση στο χώρο (το ταξίδι) και μία στατική, δηλαδή την παραμονή στον τόπο προορισμού. Η εξέλιξη της ζήτησης καταγράφεται μέσω των αφίξεων στα ξενοδοχειακά καταλύματα και τις διανυκτερεύσεις αλλοδαπών και ημεδαπών τουριστών για τις χρονιές 1975, 1981 και 1991.

Η διερεύνηση της διαθέσιμης πληροφορίας για την κατευθυνόμενη προς τις γεωγραφικές περιοχές (νομούς) της χώρας τουριστική ζήτηση υποδεικνύει τις χρονικές (σε ετήσια βάση) και χωρικές συγκεντρώσεις της. Η μέση διάρκεια παραμονής, προκύπτει από το λόγο του συνόλου των διανυκτερεύσεων προς το σύνολο των αφίξεων για κάθε ένα από τα εξεταζόμενα έτη (1975, 1981, 1991) και υποδεικνύει το δυναμισμό της τουριστικής κίνησης των περιοχών της χώρας.

Η αναλογία των αφίξεων προς την έκταση της χώρας υποδεικνύει την ένταση της τουριστικής ζήτησης των περιοχών (νομών) της χώρας.

Η τουριστική προσφορά συμπεριλαμβάνει ετερογενή αγαθά και υπηρεσίες, τα οποία προτείνονται στον καταναλωτή τουρίστα προκειμένου να ικανοποιήσει τις ανάγκες του στον τόπο προορισμού του. Η πρωτογενής τουριστική προσφορά (προϋπάρχοντες φυσικοί και πολιτιστικοί πόροι), συμβάλλει στην ελκυστικότητα των τουριστικών περιοχών. Η δευτερογενής τουριστική προσφορά περιλαμβάνει: α) το γενικό εξοπλισμό υποδομής (επικοινωνίες, δίκτυα, υπηρεσίες) που υποδηλώνει το βαθμό οργάνωσης του τουριστικού χώρου και β) την τουριστική ανωδομή (ξενοδοχειακά και άλλα καταλύματα, εγκαταστάσεις εστίασης και αναψυχής), που υποδηλώνει την ικανότητα ανταπόκρισης στη ζήτηση του τόπου προορισμού. Ο αριθμός ξενοδοχειακών κλινών, που λειτούργησαν το 1971, 1981, 1991 καθώς και ο

λόγος των διανυκτερεύσεων προς τον πραγματικό πληθυσμό θεωρούνται ενδεικτικοί της προσφοράς αγαθών και υπηρεσιών των νομών της χώρας.

Τα οικονομικά δεδομένα περιλαμβάνουν στοιχεία για τη μέση ετήσια απασχόληση στους κατ'εξοχήν τουριστικούς κλάδους (ξενοδοχεία, εστιατόρια) όπως δηλώθηκε κατά τις απογραφές εμπορικών και βιομηχανικών καταστημάτων των 1969, 1978, 1988, τη δηλωθείσα απασχόληση στον τουρισμό (ξενοδοχεία και εστιατόρια) κατά την απογραφή του ενεργού πληθυσμού 1991, το ύψος των ολοκληρωθεισών ιδιωτικών επενδύσεων στον τουρισμό των αναπτυξιακών νόμων 1262/80 και 1892/90 σύμφωνα με τα δημοσιεύτα στοιχεία του ΥΠΕΘΟ, το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν σε εκατομμύρια δραχμές και σταθερές τιμές 1970 που προέρχονται από δημοσιευμένα στοιχεία του ΚΕΠΕ για τους μεγάλους τομείς παραγωγής (πρωτογενής, δευτερογενής, τριτογενής).

Δεδομένων της ετερογένειας και πολυμορφίας του τουριστικού φαινομένου είναι δύσκολο να καταγραφεί με ακρίβεια η απασχόληση στον τουρισμό και στους υποστηρικτικούς αυτού κλάδους (καταλύματα, μεταφορές, αναψυχή, χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες, κατασκευαστικές δραστηριότητες κ.α). Δεν μπορεί επίσης να καταγραφεί η άτυπη ή συμπληρωματική απασχόληση στον τουρισμό των νέων και των γυναικών και άλλων κατηγοριών του πληθυσμού όπως είναι οι αγρότες. Επομένως τα στοιχεία που χρησιμοποιούνται από την εργασία αυτή θεωρούνται ενδεικτικά των γενικών τάσεων απασχόλησης στον τουρισμό.

Η απασχόληση στον τουρισμό εξετάζεται επειδή η αναλογία της στον ενεργό πληθυσμό θεωρείται ενδεικτική του βαθμού εξάρτησης των περιοχών από τις τουριστικές ροές.

Τέλος οι επενδύσεις του τουριστικού τομέα χαρακτηρίζονται από τον υψηλό βαθμό απορρόφησης κεφαλαίων λόγω του υψηλού κόστους των σχετικών υποδομών και ανωδομών. Η απόσβεσή τους είναι συνήθως μακροχρόνια και η πραγματοποίησή τους υποδηλώνει ουσιαστικά τον αναπροσανατολισμό των τοπικών οικονομιών προς την τουριστική βιομηχανία.

4.2 ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΩΝ ΔΕΙΚΤΩΝ: ΑΣΤΙΚΟΤΗΤΑ, ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗ ΖΗΤΗΣΗ ΚΑΙ ΠΡΟΣΦΟΡΑ, ΕΙΣΟΔΗΜΑ ΚΑΙ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΕΣ ΕΠΕΝΔΥΣΕΙΣ

Από την κατανομή του αστικού πληθυσμού στους νομούς της χώρας το 1991 παρατηρούνται ως εξαιρετικές αστικές συγκεντρώσεις αυτές της Αττικής (95%) και

της Θεσσαλονίκης (79%). Ακολουθεί μία ομάδα τεσσάρων νομών με τις αμέσως μεγαλύτερες πόλεις της χώρας οι οποίες προσεγγίζουν ή υπερβαίνουν τους 100.000 κατοίκους (Μαγνησία, Λάρισα, Ηράκλειο και Αχαΐα). Μία ομάδα 23 νομών με μεσαίες αστικές συγκεντρώσεις περιλαμβάνει κυρίως ηπειρωτικές και μάλλον πεδινές περιοχές και από τους νησιωτικούς νομούς Δωδεκάνησα και Κέρκυρα. Η πέμπτη ομάδα με 22 νομούς περιλαμβάνει τις ασθενέστερες αστικές συγκεντρώσεις, οι οποίες χαρακτηρίζουν κυρίως ορεινούς και τους υπόλοιπους νησιωτικούς νομούς.

Το μεγαλύτερο όγκο αφίξεων το 1991 ημεδαπών και αλλοδαπών τουριστών παρουσιάζει η Αττική (2.180.682). Το προβάδισμα αυτό διατηρεί σε όλη την εξεταζόμενη περίοδο παρά την κάμψη -11%, που παρουσιάζει μεταξύ 1975 και 1991. Ακολουθούν τα Δωδεκάνησα (850.416), η Θεσσαλονίκη (569.001), το Ηράκλειο (577.581) και η Κέρκυρα (404.810). Σημαντικά μεγέθη παρουσιάζουν επίσης οι υπόλοιποι νομοί της Κρήτης και Φωκίδα, Αχαΐα, Αργολίδα, Μαγνησία. Η δυναμική των αφίξεων είναι ενδεικτική της διαμορφωνόμενης τουριστικής ζήτησης προς τους νομούς της χώρας.

Φαίνεται όμως ότι τα μεγάλα μεγέθη δεν παρουσιάζουν απαραίτητα και τις μεγαλύτερες αυξήσεις. Παρακολουθώντας την εξέλιξη του συνόλου των αφίξεων σε απόλυτους αριθμούς ημεδαπών και αλλοδαπών τουριστών (1975, 1981, 1991) διαπιστώνεται επίσης άνιση κατανομή της γενικής αύξησης των αφίξεων στους νομούς της χώρας. Εξαιρετική περίπτωση αποτελεί ο νομός Δωδεκανήσου, όπου οι αφίξεις υπερεικοσοπλασιάζονται κατά την εξεταζόμενη περίοδο. Με υψηλούς ρυθμούς ακολουθούν οι νομοί Φωκίδος, Λευκάδας, Άρτας, Ρεθύμνου, Σάμου. Συγκριτικά μέτριες μεταβολές παρουσιάζουν 13 νομοί, μεταξύ των οποίων περιλαμβάνονται Ηράκλειο, Κυκλάδες, Χαλκιδική, Χανιά. Μικρές αυξήσεις παρουσιάζονται σε 16 νομούς, ενώ στασιμότητα και κυρίως κάμψη των αφίξεων παρουσιάζουν 16 νομοί μεταξύ των οποίων εμφανίζονται Αττική και Θεσσαλονίκη.

Το μεγαλύτερο όγκο διανυκτερεύσεων ημεδαπών και αλλοδαπών τουριστών παρουσιάζουν το 1991 τα Δωδεκάνησα (10.086.396) υπερβαίνοντας την Αττική, η οποία περνά πλέον στη δεύτερη θέση (6.697.403) από την πρώτη θέση, που κατείχε ως τότε μετά από μία συνολική μείωση της τάξης του 31% μεταξύ 1975 και 1991. Ακολουθούν το Ηράκλειο (4.280.811) και η Κέρκυρα (3.100.861). Στις αμέσως επόμενες θέσεις βρίσκονται το Ρέθυμνο, η Θεσσαλονίκη, η Χαλκιδική και τα Χανιά.

Η δυναμική των διανυκτερεύσεων υποδηλώνει τις μεταβολές που χαρακτηρίζουν την ελκυστικότητα, αλλά κυρίως την ικανότητα προσφοράς τουριστικών υπηρεσιών κάθε νομού της χώρας. Όπως φαίνεται οι μεταβολές δεν είναι ευθέως ανάλογες των απολύτων μεγεθών. Αναλυτικότερα παρατηρούνται οι ακόλουθες περιπτώσεις:

- Διαρκής αύξηση των διανυκτερεύσεων, με πολύ υψηλούς ρυθμούς (έως και διπλασιασμός) μεταξύ 1975 και 1991 παρουσιάζεται σε Ηράκλειο, Ρέθυμνο, Χανιά, Λασιθή, Κυκλάδες, Δωδεκάνησα.
- Στασιμότητα παρά τα μεγάλα μεγέθη σε απόλυτες τιμές διανυκτερεύσεων στους νομούς Χαλκιδικής, Μαγνησίας, Εύβοιας, Αχαΐας-Κορινθίας.
- Κάμψη ως υποχώρηση από το 1981 προς το 1991 στους νομούς Αττικής, Θεσσαλονίκης, Κέρκυρας, από όπου προκύπτει ότι παραμένει μεγάλος ο αριθμός των διανυκτερεύσεων, αλλά δεν χαρακτηρίζεται πλέον από αυξητική τάση.
- Μία μεγάλη ομάδα νομών εμφανίζει μεν στασιμότητα στις διανυκτερεύσεις, αλλά αυτές κινούνται σε πολύ χαμηλά απόλυτα μεγέθη όπως: Αρκαδία, Λακωνία, Έβρος, Ξάνθη, Σέρρες, Δράμα, Αιτωλό-Ακαρνανία κ.ά .
- Ειδικές περιπτώσεις αποτελούν Ζάκυνθος και Λευκάδα, όπου εμφανίζονται εξαιρετικές αυξήσεις διανυκτερεύσεων ξεκινώντας από χαμηλά μεγέθη.

Ο λόγος των ετησίων αφίξεων προς τις αντίστοιχες διανυκτερεύσεις, δηλαδή η μέση διάρκεια παραμονής τουριστών είναι ενδεικτική της δυναμικότητας προσφοράς τουριστικών υπηρεσιών στους νομούς. Η παραμονή των τουριστών στον τόπο προορισμού αυξάνει στο μέτρο που βελτιώνεται το επίπεδο των προσφερομένων υπηρεσιών και εμπλουτίζεται το περιεχόμενό τους. Η μέση διάρκεια παραμονής στο σύνολό της χώρας είναι 4,01 ημέρες για το 1981 και 4,5 για το 1991.

Το 1981 μέση διάρκεια παραμονής, που υπερβαίνει αυτήν της χώρας παρουσιάζουν 16 νομοί, ενώ 35 βρίσκονται σε χαμηλότερα επίπεδα των τεσσάρων ημερών. Τη μεγαλύτερη τιμή παρουσιάζουν τα Δωδεκάνησα (9,7 ημέρες) και ακολουθούν Κέρκυρα (8,8), η Χαλκιδική (8,4), Σάμος (6,85), Ηράκλειο (6,8), Λασιθή (6,8), Ρέθυμνο (6,4). Υψηλές τιμές παρουσιάζουν 10 νομοί με τιμές από 5,55 έως 4 ημέρες μέση διάρκεια παραμονής, μεταξύ των οποίων Εύβοια, Κεφαλληνία, Ζάκυνθος. Μεσαίες τιμές πλησιάζοντας της χώρας παρουσιάζει η Αττική (3,09

ημέρες) καθώς και οι νομοί Καβάλας, Λευκάδας, Χανίων, Πρεβέζης, Κορινθίας, Κυκλάδων, Χίου, Πιερίας, Λέσβου. Τέλος τις χαμηλότερες τιμές, κάτω των δύο ημερών, παρουσιάζουν 14 νομοί μεταξύ των οποίων η Φωκίδα και τέλος ο νομός Τρικάλων.

Το 1991 12 νομοί υπερβαίνουν τη μέση διάρκεια παραμονής στη χώρα ενώ 37 κυμαίνονται σε χαμηλότερα επίπεδα. Η μέση διάρκεια παραμονής φθάνει ή υπερβαίνει την εβδομάδα σε 8 μόλις νομούς της χώρας (Δωδεκάνησα, Ρέθυμνο, Ζάκυνθος, Κέρκυρα, Ηράκλειο, Σάμος, Λασιθί, Χαλκιδική). Συγκρίνοντας τα μεγέθη του 1991 προς αυτά του 1981 παρατηρείται ότι οι νομοί με μεγάλα μεγέθη μέσης διάρκειας παραμονής το 1981 παρουσιάζουν περαιτέρω τάσεις αύξησης όπως η Ζάκυνθος (αύξηση ως 2,9 ημέρες) και τα Δωδεκάνησα (2,1 ημέρες). Γενικά παρατηρείται τάση αύξησης της μέσης διάρκειας παραμονής στους νομούς χωρίς αυτό να αναιρεί πτωτικά φαινόμενα, τα οποία χαρακτηρίζουν περιπτώσεις όπως Αττική, Θεσσαλονίκη, Χαλκιδική, Κέρκυρα, Εύβοια, Καβάλα, Κυκλάδες, Πιερία.

Αναλύοντας τέλος αφίξεις, διανυκτερεύσεις και μέση διάρκεια παραμονής στους νομούς της χώρας ως προς τους αλλοδαπούς και τους ημεδαπούς τουρίστες, η γενική παρατήρηση, που προκύπτει, είναι ότι οι νομοί με τις υψηλότερες τιμές τουριστικής κίνησης δέχονται περισσότερους αναλογικά αλλοδαπούς τουρίστες. Αντίστροφα, όπου τα μεγέθη ημεδαπού τουρισμού είναι μεγάλα η παρουσία των αλλοδαπών είναι περιορισμένη και οι τιμές της τουριστικής κίνησης χαμηλές.

Ειδική περίπτωση αποτελούν τα Δωδεκάνησα, που παρουσιάζουν μέση διάρκεια παραμονής αλλοδαπών 11,6 ημέρες και ημεδαπών 18,5 ημέρες. Ακολουθούν Ζάκυνθος (10,3 και 3,6 αντίστοιχα), Χαλκιδική (10,9 και 2,82), Ρέθυμνο (9,6 και 2,9), Χίος (8,7 και 3,7), Λέσβος (9 και 3,1), Ηράκλειο (8,2 και 3,2), Λασιθί (7,9 και 3,1), Εύβοια (8,33 και 3,3), Κεφαλληνία (8,65 και 2,8), Σάμος (8,4 και 4,6). Μικρότερη μέση διάρκεια παραμονής από την εβδομάδα παρουσιάζουν Μαγνησία (6,5 και 2,3), Κορινθία (5,5 και 2,7), Φθιώτιδα (5,5 και 3), Αχαΐα (4,6 και 2), Πρέβεζα (5,9 και 1,3), Καρδίτσα (3,9 και 3,4). Η Αττική τέλος παρουσιάζει 2,75 ημέρες για τους αλλοδαπούς και 3,6 ημέρες για τους ημεδαπούς.

Η ετήσια τουριστική συχνότητα, δηλαδή ο λόγος των ετησίων αφίξεων (1975, 1981, 1991) προς την έκταση των νομών της χώρας, θεωρείται ενδεικτική των πιέσεων προς το φυσικό περιβάλλον από την τουριστική δραστηριότητα. Οι νομοί

Αττικής και Θεσσαλονίκης αποτελούν ειδικές περιπτώσεις καθώς εμφανίζουν το μεγαλύτερο όγκο αφίξεων συγκριτικά με τους υπόλοιπους νομούς κατά το εξεταζόμενο διάστημα. Παρατηρείται στις περιοχές αυτές υπολογίσιμη υποχώρηση των αφίξεων μεταξύ 1981 και 1991, καθώς ωστόσο η τουριστική τους συχνότητα φαίνεται να υποχωρεί, οι νομοί Ηρακλείου, Λασηθίου, Δωδεκανήσου, Κερκύρας και Κυκλάδων παρουσιάζουν τις αμέσως επόμενες τιμές τουριστικής συχνότητας, με αυξητικές μάλιστα τάσεις. Ακολουθεί μια ομάδα νομών με μικρές ως μέτριες τιμές αύξησης της τουριστικής συχνότητας (Ηλεία, Αχαΐα, Μαγνησία, Φωκίδα, Χαλκιδική, Έβρος, Καβάλα). Μέτρια τουριστική συχνότητα, που χαρακτηρίζεται μάλλον από στασιμότητα παρατηρείται σε 15 νομούς μεταξύ των οποίων περιλαμβάνονται Χανιά, Ρέθυμνο, Εύβοια, Χαλκιδική. Τέλος 16 νομοί χαρακτηρίζονται από τις χαμηλότερες τιμές τουριστικής συχνότητας με τάσεις στασιμότητας ως υποχώρηση (ηπειρωτικοί νομοί, Αν.Μακεδονία, Θράκη, Κεντρική Πελοπόννησος).

Ο λόγος των ετησίων διανυκτερεύσεων προς τον πραγματικό πληθυσμό των νομών της χώρας (1975, 1981, 1991) είναι ενδεικτικός των κοινωνικών πιέσεων, αλλά κυρίως του μέτρου προσφοράς, τουριστικών υπηρεσιών από τους κατοίκους. Τις υψηλότερες τιμές ετησίων διανυκτερεύσεων ανά 100 κατοίκους το 1991 παρουσιάζουν κατά σειράν τα Δωδεκάνησα (6.170), η Κέρκυρα (2.882), το Λασηθί (2.261), το Ρέθυμνο (1.887), η Ζάκυνθος (1.759), το Ηράκλειο (1.616), η Χαλκιδική (1.207), η Σάμος (1.053). Ακολουθούν Κυκλάδες, Κεφαλληνία, Χανιά, Αργολίδα, Φωκίδα. Μία ενδιάμεση ομάδα αποτελούν 12 νομοί μεταξύ των οποίων περιλαμβάνονται Λευκάδα, Ευρυτανία, Μαγνησία, Λέσβος, Χίος και Ηλεία. Σταθερά χαμηλές τιμές σε όλο το εξεταζόμενο διάστημα και το 1991 παρουσιάζουν 26 νομοί (218 ως 17 διανυκτερεύσεις ανά 100 κατοίκους) μεταξύ των οποίων βρίσκονται Αττική, Θεσσαλονίκη, Πιερία, Μεσσηνία.

Ο αριθμός των ξενοδοχειακών κλινών (ξενοδοχεία, διαμερίσματα, ξενώνες, οικοτροφεία, δεν περιλαμβάνονται τα ενοικιαζόμενα δωμάτια), τα οποία λειτουργούν κατ'έτος είναι ενδεικτικός της δυναμικότητας της τουριστικής προσφοράς κάθε νομού για το αντίστοιχο έτος. Οι εξελίξεις μετά το 1970 φέρνουν στην πρώτη θέση το 1991 τα Δωδεκάνησα (76.829 ξενοδοχειακές κλίνες). Η Αττική (71.412) βρίσκεται στη δεύτερη θέση και ακολουθούν Ηράκλειο (39.229), Κέρκυρα (30.817), Μαγνησία (13.277), Λασηθί, Χαλκιδική, Ρέθυμνο, Εύβοια, Χανιά, Αργολίδα.

Παρακολουθώντας τις τάσεις μεταβολής παρατηρούμε ορισμένες εξαιρετικές περιπτώσεις δυναμικών αυξήσεων, όπως το Ρέθυμνο (40 φορές αύξηση των κλινών) και το Ηράκλειο (δωδεκάμισι φορές αύξηση). Τουριστικοί νομοί όπως τα Δωδεκάνησα δεν φτάνουν αυτούς τους ρυθμούς αύξησης, διότι διαθέτοντας ήδη από το 1971 σημαντικές υποδομές δεν ξεκινούν από χαμηλά μεγέθη. Εντούτοις Δωδεκάνησα και Κέρκυρα τετραπλασιάζουν τον εξοπλισμό τους. Με σημαντικές αυξήσεις εμφανίζονται επίσης οι νομοί Ζακύνθου, Χανίων (δωδεκαπλασιασμός) και οι νομοί Λευκάδας και Σάμου (δεκαπλασιασμός). Επόμενη κατηγορία με χαμηλότερους ρυθμούς ανάπτυξης τουριστικών κλινών είναι οι νομοί Πιερίας, Χαλκιδικής, Λασηθίου, Κεφαλληνίας (εξαπλασιασμός κλινών). Ακολουθούν οι νομοί Κέρκυρας, Μαγνησίας, Κυκλάδων, Δωδεκανήσου, Χίου (τετραπλασιασμός). Τριπλάσιες κλίνες εμφανίζουν οι νομοί Ευρυτανίας, Πρεβέζης, Μεσσηνίας, Καβάλας, Λέσβου, διπλάσιες οι νομοί Έβρου, Αργολίδος, Λακωνίας, Ροδόπης, Θεσπρωτίας. Μικρές αυξήσεις παρουσιάζουν Φωκίδα, Εύβοια, Αττική, Καστοριά, Ξάνθη. Ορισμένοι νομοί όπως Θεσσαλονίκη και Καρδίτσα εμφανίζουν ελαφρά μείωση στις τουριστικές κλίνες. Νομοί όπως Αρκαδίας, Κορινθίας, Λαρίσης, Τρικάλων, Σερρών εμφανίζουν αυξήσεις ελάχιστες ή στασιμότητα κλινών.

Εξετάζοντας τον αριθμό των ξενοδοχειακών κλινών, που λειτούργησαν ανά 100 κατοίκους για κάθε νομό προκύπτει ένα μέτρο σύγκρισης για τη δυναμικότητα της δευτερογενούς τουριστικής προσφοράς των περιοχών της χώρας. Το μεγαλύτερο ποσοστό ξενοδοχειακών κλινών στους 100 κατοίκους παρουσιάζουν τα Δωδεκάνησα (47), τα οποία διατηρούνται στην πρώτη σειρά των αυξήσεων. Ακολουθούν 5 νομοί Λασηθίου, Ρέθυμνο, Κέρκυρα, Κυκλάδες, Ζάκυνθος που παρουσιάζονται με 25 περίπου ξενοδοχειακές κλίνες ανά κάτοικο. Από 10 έως 20 ξενοδοχειακές κλίνες στους 100 κατοίκους διαθέτουν 8 νομοί της χώρας, μεταξύ των οποίων Χαλκιδική, Ηράκλειο, Κεφαλληνία, Κυκλάδες, Αργολίδα. Στην επόμενη κατηγορία (5 - 9 κλίνες ανά 100 κατοίκους) βρίσκονται 11 νομοί της χώρας μεταξύ των οποίων Εύβοια, Φωκίδα, Χανιά, Καβάλα, Λέσβος, Μαγνησία, Κατερίνη. Στην τελευταία κατηγορία (από 0-4 τουριστικές κλίνες ανά 100 κατοίκους) βρίσκονται οι υπόλοιποι 26 νομοί της χώρας μεταξύ των οποίων, Θεσσαλονίκη, Αττική, Λακωνία, Μεσσηνία, Αχαΐα, Ηλεία, Αρκαδία, όλοι οι νομοί Δυτικής Ελλάδας και Μακεδονίας.

Το μέγεθος και η σύνθεση κατά τους μεγάλους τομείς της παραγωγής (πρωτογενής, δευτερογενής, τριτογενής) της απασχόλησης είναι ενδεικτικοί της

ευρωστίας, αλλά και της κοινωνικής διαστρωμάτωσης των περιοχών της χώρας. Μεγάλες συγκεντρώσεις ενεργού πληθυσμού παρουσιάζονται στις κατ'εξοχήν αστικές περιοχές, πέραν της Αττικής και Θεσσαλονίκης, όπως είναι Αχαΐα, Λάρισα, Μαγνησία, Καβάλα, Ιωάννινα, Ηράκλειο, Δωδεκάνησα, Χανιά, Κέρκυρα, Βοιωτία, Φθιώτιδα, Εύβοια.

Στις περιοχές αυτές παρατηρείται το 1991 μία γενική τάση ανόδου της απασχόλησης στον τριτογενή τομέα, σε πολλές περιπτώσεις εις βάρος του δευτερογενή. Το φαινόμενο παρατηρείται στις αστικές περιοχές, που παρουσιάζουν έναν δυναμικό δευτερογενή τομέα κατά τις προηγούμενες δεκαετίες, όπως στις περιπτώσεις Μαγνησίας, Καβάλας, Ξάνθης, Κορινθίας, Ευβοίας, Βοιωτίας, Βέροιας, Νάουσας. Το φαινόμενο παρατηρείται εντονότερο στις περιοχές, οι οποίες εμφανίζουν περισσότερο ή λιγότερο δυναμικές τάσεις ανάπτυξης τουριστικής δραστηριότητας όπως Ηράκλειο, Χανιά, Μαγνησία, Εύβοια, Καβάλα αλλά και σε περιοχές οι οποίες χαρακτηρίζονταν προηγούμενα από ισχυρό αναλογικά πρωτογενή τομέα όπως Ρέθυμνο, Λασηθί, Κυκλάδες, Φωκίδα, Λέσβος, Χίος. Όσον αφορά ειδικότερα στην τουριστική απασχόληση υπενθυμίζεται ότι πρόκειται για μία κατηγορία που δύσκολα προσεγγίζεται με ποσοτική και ποιοτική ακρίβεια, λόγω της φύσης, καθαυτό, της τουριστικής δραστηριότητας (Ζαχαράτος 1988, Tsartas 1998, Βαρβαρέσος 2000). Η τουριστική δραστηριότητα είναι σύνθετη, ποικίλη και ετερογενής, ιδιαίτερα όσον αφορά στους τομείς των υπηρεσιών.

Ακόμη και αν μετρηθούν οι απασχολούμενοι στους τομείς της φιλοξενίας και εστίασης, όπως επιχειρείται εδώ, παραμένουν τομείς όπου αυτή είναι δυσδιάκριτη και δύσκολο να διαχωριστεί από το σύνολο των απασχολουμένων όπως στις μεταφορές, στο πιστωτικό σύστημα, στην διοίκηση, στο γεωργικό και κτηνοτροφικό τομέα, στον κατασκευαστικό τομέα, στις βιομηχανίες επίπλων και συναφών εξοπλισμών κ.α Σε πολλές περιπτώσεις η τουριστική απασχόληση είναι άτυπη, όπως κατ'εξοχήν συμβαίνει στην περίπτωση της παραξενοδοχίας και όπου φαίνεται ότι αφορά κατά μεγάλο ποσοστό στην εργασία γυναικών και νέων. Συνεπώς τα επίσημα στατιστικά δεδομένα περισσότερο υποδεικνύουν τις γενικές τάσεις παρά είναι ακριβώς αντιπροσωπευτικά.

Σύμφωνα με την Έρευνα Εργατικού Δυναμικού της ΕΣΥΕ για το 1997 σε επίπεδο περιφερειών της χώρας, η απασχόληση στα ξενοδοχεία και εστιατόρια περιλαμβάνει 229.886 εργαζόμενους, που αντιπροσωπεύουν το 6% περίπου του ενεργού πληθυσμού της χώρας για την ίδια χρονιά (3.854.055). Αντίστοιχα σύμφωνα

με την απογραφή της ΕΣΥΕ (1991) τις μεγαλύτερες συγκεντρώσεις στον τομέα ξενοδοχεία-εστιατόρια παρουσιάζουν μετά την Αττική και Θεσσαλονίκη, τα Δωδεκάνησα (11.657), το Ηράκλειο (7.702), η Κέρκυρα (6.547). Μικρότερες αλλά υπολογίσιμες συγκεντρώσεις τουριστικής απασχόλησης παρουσιάζουν κατόπιν Αχαΐα (3.334), Λασήθι (3.176), Χανιά (2.633), Εύβοια (2.578), Μαγνησία (2.547), Κυκλάδες (2.388), Χαλκιδική, Καβάλα, Αργολίδα, Φθιώτιδα, Λέσβος, Σάμος.

Διερευνώντας την αναλογία των εργαζομένων στον τουριστικό τομέα προς το σύνολο του ενεργού πληθυσμού για το 1991 διαπιστώνεται ότι την πρώτη θέση καταλαμβάνουν τα Δωδεκάνησα (19,08%), η Κέρκυρα (15,78%), το Λασήθι (10,8%) και το Ρέθυμνο (10,58%). Με υψηλά ποσοστά (7,5-5,2%) ακολουθούν επίσης Ηράκλειο, Σάμος, Κυκλάδες, Χαλκιδική, Κεφαλληνία, Ζάκυνθος, Χανιά, Αργολίδα.

Αναζητώντας τις διαχρονικές μεταβολές εξετάζεται η μέση ετήσια απασχόληση στον τουριστικό τομέα (1969, 1978, 1988) σύμφωνα με επεξεργασίες του ΚΕΠΕ στη βάση των απογραφών εμπορικών και βιομηχανικών καταστημάτων, οι οποίες πραγματοποιούνταν ως το 1988.

Οι υψηλότερες τιμές της μέσης ετήσιας απασχόλησης στον τουρισμό (1969, 1978, 1988) εμφανίζονται στο νομό Αττικής. Παράλληλα όμως παρατηρείται μία διαρκής μείωση ως προς το ποσοστό του νομού στην κατανομή της τουριστικής απασχόλησης στη χώρα από 44% το 1969 στο 26% το 1988. Το γεγονός υποδηλώνει την τουριστική ύφεση αν όχι κρίση στην Αττική, ενώ παρατηρείται άνοδος της τουριστικής απασχόλησης σε άλλους τουριστικούς προορισμούς της χώρας. Αντίστοιχη συμπεριφορά παρουσιάζει η Θεσσαλονίκη. Επόμενη κατηγορία, όπου παρουσιάζεται μεγάλη συγκέντρωση τουριστικής απασχόλησης, που χαρακτηρίζεται από δυναμική άνοδο μεταξύ 1969 και 1988 αποτελούν Δωδεκάνησα, Ηράκλειο και Κέρκυρα. Η επόμενη κατηγορία εμφανίζει διαρκή αύξηση των απασχολήσεων στον τουρισμό, αλλά από μικρότερες απόλυτες τιμές, (Αχαΐα, Κορινθία, Αργολίδα, Εύβοια, Μαγνησία και οι υπόλοιποι νομοί της Κρήτης). Στασιμότητα εμφανίζουν οι νομοί Ιωαννίνων, Ηλείας, Μεσσηνίας, Λακωνίας. Τέλος, 23 νομοί Β.Ελλάδος-Μακεδονίας-Θράκης-Κεντρικής Ελλάδος και στην Πελοπόννησο η Αρκαδία εμφανίζουν τις πιο χαμηλές τιμές τουριστικής απασχόλησης.

Το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν για το 1991 (σε σταθερές τιμές 1970) και η σύνθεσή του είναι ενδεικτικό της οικονομικής φυσιογνωμίας των νομών και του βαθμού ανάπτυξής τους. Οι μεγάλες αστικές περιοχές προηγούνται με επικεφαλής

την Αθήνα και ακολουθούν Θεσσαλονίκη, Ηράκλειο, Εύβοια, Λάρισα, Κοζάνη, Βοιωτία. Μία επόμενη κατηγορία αποτελούν Αχαΐα, Μαγνησία, Τρίκαλα, Δωδεκάνησα, Φθιώτιδα, Καβάλα, Ημαθία, Αιτωλοακαρνανία, Φλώρινα, Κορινθία. Σε μία μεσαία κατηγορία συναντώνται ορισμένοι νομοί με σημαντική τουριστική δραστηριότητα όπως Μεσσηνία, Κέρκυρα, Κυκλάδες, Χανιά. Μια ενδιαφέρουσα παρατήρηση είναι ότι στους κατ'εξοχήν τουριστικούς νομούς (Δωδεκάνησα, Κέρκυρα, Ηράκλειο, Ρέθυμνο) το προϊόν από τον τριτογενή τομέα αντιπροσωπεύει το 60-70% του ΑΕΠ, αναλογία από τις υψηλότερες της χώρας.

Οι ιδιωτικές επενδύσεις στον τουριστικό τομέα αφορούν συνήθως στα ξενοδοχειακά καταλύματα, το πλέον χαρακτηριστικό τμήμα δηλαδή της τουριστικής προσφοράς μιας περιοχής, το οποίο απαιτεί μάλιστα υψηλό επενδυτικό κόστος. Προσεγγίζοντας λοιπόν τις ιδιωτικές τουριστικές επενδύσεις διατυπώνονται ορισμένες ερμηνείες και εκτιμήσεις για τις μελλοντικές τάσεις βελτίωσης και αύξησης της τουριστικής προσφοράς των νομών της χώρας.

Τα στοιχεία που χρησιμοποιήθηκαν, προέρχονται από τους πίνακες ιδιωτικών επενδύσεων του τμήματος Στατιστικών Στοιχείων του ΥΠΕΘΟ. Περιλαμβάνουν όσες επενδύσεις εγκρίθηκαν και όσες ολοκληρώθηκαν ως τις αρχές του 1998 και καταχωρήθηκαν (του Νόμου 1262 ως το Νοέμβριο του 1998 και του Νόμου 1892/90 όσες εγκρίθηκαν ως το Σεπτέμβριο του 1998). Οι πληροφορίες περιλαμβάνουν τον κλάδο της επιχείρησης, το ύψος της επένδυσης και τη σύνθεσή της ως προς την επιχορήγηση, νέες θέσεις εργασίας, αριθμό κλινών και άλλα χρηματοδοτικά και φορολογικά δεδομένα.

Μία βασική διάκριση στη βάση της οποίας γίνεται η παρουσίαση που ακολουθεί για τα αποτελέσματα του 1892/90 είναι μεταξύ εγκριθεισών και ολοκληρωμένων επενδύσεων. Εγκριθείσες είναι όσες επενδύσεις έχουν εγκριθεί από το ΥΠΕΘΟ ανεξάρτητα από το στάδιο υλοποίησής τους. Ολοκληρωμένες είναι όσες έχουν αποπερατωθεί και έλαβαν τις αναγκαίες χρηματοδοτήσεις για την υλοποίησή τους.

Ο Ν.1262/82 παρέμεινε σε ισχύ μέχρι το 1990. Αξιολογείται ως ένας από τους σημαντικότερους αναπτυξιακούς νόμους όσον αφορά στον αριθμό των επιχειρήσεων που χρηματοδοτήθηκαν, στο ύψος των επενδύσεων και των δημοσίων δαπανών, που διατέθηκαν για τη χρηματοδότηση των κινήτρων (Ηλιοπούλου 1997). Με το Ν.1262/82 εγκρίθηκαν και ολοκληρώθηκαν 18.292 επενδύσεις συνολικού ύψους

1205 δις. σε τρέχουσες τιμές, από αυτές αντίστοιχα στον τουρισμό 2.306 (13%) επενδύσεις ύψους 273,18 δις.(22,6%).

Οι ολοκληρωθείσες τουριστικές επενδύσεις υπερβαίνουν το 50% του συνόλου των επενδύσεων στους νομούς Δωδεκανήσου, Χαλκιδικής, Κυκλάδων, Σάμου, Ζακύνθου, Κεφαλληνίας, Λευκάδος. Οι τουριστικές επενδύσεις ισοδυναμούν με το μισό περίπου του συνόλου στους νομούς Κερκύρας και Ρεθύμνου, με το ένα τρίτο του συνόλου στη Μαγνησία, Χανιά, Ηράκλειο και Φωκίδα. Στους υπόλοιπους νομούς η συμμετοχή των τουριστικών επενδύσεων είναι πολύ μικρή ως μηδενική.

Από την άποψη της κατανομής του ύψους των ολοκληρωθεισών επενδύσεων την πρώτη θέση στη χώρα καταλαμβάνουν τα Δωδεκάνησα απορροφώντας το 28,15% των ολοκληρωμένων επενδύσεων. Ακολουθούν Χαλκιδική (8,86%), Ηράκλειο (6,71), Ρέθυμνο (5,53), Χανιά (5,43), Κυκλάδες (4,65), Σάμος (4,20). Αντίστοιχα οι μέγιστες τιμές της μέσης επένδυσης στον τουρισμό εμφανίζονται στα Δωδεκάνησα, Κρήτη, Ζάκυνθο, Κεφαλληνία, Λευκάδα, Κέρκυρα, Λέσβο, Χίο, Σάμο, Χαλκιδική και πολύ υψηλή αναλογικά τιμή στην Ευρυτανία, η οποία αποτελεί ειδική περίπτωση.

Όσον αφορά στο ποσοστό των ολοκληρωθεισών προς τις εγκριθείσες τουριστικές επενδύσεις περιλαμβάνονται 20 νομοί με ποσοστό 90-100% μεταξύ των οποίων ορισμένοι σημαντικής τουριστικής δραστηριότητας όπως Κεφαλληνία, Ευρυτανία, Ζάκυνθος, Σάμος, Πιερία, Χαλκιδική, Λασιθί, Λέσβος, Φωκίδα, Μαγνησία, Ρέθυμνο, Δωδεκάνησα, Κέρκυρα. Ακολουθούν με λίγο χαμηλότερα ποσοστά Κυκλάδες, Ηράκλειο και Χανιά. Από την άποψη της κατασκευής νέων κλινών προηγούνται τα Δωδεκάνησα (32.514) και ακολουθούν Χαλκιδική (12.706), Ρέθυμνο (8.862), Κυκλάδες (6.940), Σάμος, Λασιθί, Κέρκυρα, Λέσβος, Μαγνησία, Καβάλα.

Η εφαρμογή του αναπτυξιακού νόμου 1892/90 είναι ενδεικτική των διαμορφωνόμενων τάσεων για τη δεκαετία του 90, παρά τον ακόμη μικρό βαθμό ολοκλήρωσης των εγκριθεισών επενδύσεων. Ο Ν.1892/90 διατήρησε τα βασικά χαρακτηριστικά του 1262/82. Η έννοια της παραγωγικής επένδυσης διατηρήθηκε και διευρύνθηκε (Ηλιοπούλου 1997) περιλαμβάνοντας ποικιλία δραστηριοτήτων και νέων δυνατοτήτων. Παράλληλα τα κίνητρα για τον τουρισμό εξειδικεύτηκαν σε πέντε περιοχές.

Η παρουσίαση που ακολουθεί αναφέρεται κυρίως στις εγκριθείσες επενδύσεις σε τρέχουσες τιμές. Από την έναρξη ισχύος του Ν.1892/90 και σύμφωνα με τα

διαθέσιμα στοιχεία που καταγράφηκαν μέχρι το Σεπτέμβρη του 1998 εγκρίθηκαν 6.955 επενδύσεις συνολικού ύψους 1.837 δις σε τρέχουσες τιμές, οι οποίες προέβλεπαν 60.203 νέες θέσεις εργασίας. Από τις επενδύσεις αυτές εγκρίθηκαν 907 επενδύσεις στον τουρισμό ύψους 248 περίπου δις, που προέβλεπαν 8.074 νέες θέσεις εργασίας και 106.576 κλίνες σε ξενοδοχειακά καταλύματα. Από τις εγκριθείσες επενδύσεις του τουρισμού ολοκληρώθηκε το 36% περίπου και απορροφήθηκε το 32% περίπου, δημιουργήθηκε το 46% περίπου των νέων θέσεων εργασίας και το 33% των προβλεπόμενων κλινών.

Από την άποψη της γεωγραφικής κατανομής του αριθμού και του ύψους των επενδύσεων, την πρώτη θέση κατέχει ο νομός Δωδεκανήσου, ενώ ακολουθούν Ηράκλειο, Αττική, Κέρκυρα, Λέσβος, Εύβοια, Ρέθυμνο, Κυκλάδες, Λασιθί. Όσον αφορά στον αριθμό των εγκριθεισών κλινών προηγούνται τα Δωδεκάνησα (34.794) και ακολουθούν Αθήνα (νομός), Κέρκυρα, Χαλκιδική, Θεσσαλονίκη, Αν.Αττική, Λέσβος.

Την υψηλότερη μέχρι το 1998 απορροφητικότητα επενδύσεων (άνω του 90%) παρουσιάζουν οι νομοί Ζακύνθου, Κυκλάδων, Φωκίδος, Κερκύρας, Λασηθίου, Χανίων, Δωδεκανήσου, Ηρακλείου, Χαλκιδικής, Λέσβου. Αυτή η κατηγορία δημιουργεί αντίστοιχα περισσότερες από τις μισές εγκριθείσες θέσεις εργασίας.

Μια διαπίστωση λοιπόν είναι ότι η πολιτική κινήτρων που εισήγαγε ο 1892/90 εξακολουθεί να ενισχύει τις υφιστάμενες τάσεις τουριστικής ανάπτυξης (ηλιοτροπικό πρότυπο) ενισχύοντας παράλληλα την τουριστική διασπορά στη χώρα.

4.3 Η ΣΥΝΘΕΣΗ ΤΩΝ ΜΕΤΑΒΛΗΤΩΝ: ΑΣΤΙΚΟΤΗΤΑ, ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΑ ΜΕΓΕΘΗ ΚΑΙ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗ ΔΥΝΑΜΙΚΗ

Η ανάλυση παραγόντων εφαρμόστηκε στα πλαίσια της εργασίας αυτής με σκοπό να προσδιοριστούν ομάδες αλληλοσυσχετιζόμενων μεταβλητών ώστε να διευκολυνθεί η ερμηνεία των δυναμικών του ελληνικού τουρισμού, δεδομένου ότι χρησιμοποιείται ένας ήδη μεγάλος αριθμός μεταβλητών (25) για την προσέγγισή τους. Οι παράγοντες προκύπτουν διαδοχικά κατά σειράν σημασίας και αντιπροσωπεύονται ο καθένας από μία ιδιοτιμή ανάλογη της ερμηνευτικής του ικανότητας. Κριτήριο επιλογής τους είναι να είναι αυτή η ιδιοτιμή μεγαλύτερη της μονάδας. Κάθε παράγοντας θεωρείται ότι αντιπροσωπεύει τις μεταβλητές, οι οποίες παρουσιάζουν μεγάλη συσχέτιση μ'αυτόν. Εφαρμόζοντας τη μέθοδο περιστροφής

varimax στη μήτρα των δεδομένων που περιγράφηκε παραπάνω και που θεωρείται ότι περιγράφει τις δυναμικές του τουρισμού στους νομούς της χώρας, προέκυψε ικανοποιητικός διαχωρισμός των μεταβλητών με απλή δομή, που επιτρέπει σαφή αντιστοιχία μεταβλητών με τους δύο παράγοντες, οι οποίοι προέκυψαν τελικά.

Ο πρώτος παράγοντας αποτελείται από μεταβλητές που αφορούν στην αστικότητα, στα μεγέθη αφίξεων και διανυκτερεύσεων ημεδαπών-αλλοδαπών, στον αριθμό των κλινών, στην τουριστική απασχόληση, στο μέγεθος του ενεργού πληθυσμού και στο εισόδημα. Οι μεταβλητές αυτές θεωρείται ότι εκφράζουν θετικά διάφορες χαρακτηριστικές πλευρές της τουριστικής ζήτησης, του τουριστικού προϊόντος, του αστικού χαρακτήρα των νομών, της απασχόλησης και του εισοδήματος από τους αστικούς τομείς της οικονομίας και τον τουρισμό. Επομένως μπορεί να θεωρηθεί ότι ο παράγοντας είναι ενδεικτικός των μεγεθών τουριστικής δραστηριότητας στις αστικές περιοχές της χώρας.

Οι μεγαλύτερες τιμές του παράγοντα αυτού παρουσιάζονται στην Αττική και Θεσσαλονίκη. Ακολουθούν 9 νομοί με μεγάλα αστικά κέντρα μεταξύ των οποίων Αχαΐα, Εύβοια, Φθιώτιδα, Ηράκλειο, Αργολίδα. Αρνητικές τιμές παρουσιάζουν 40 νομοί μεταξύ των οποίων κατά φθίνουσα σειρά: Μαγνησία, Κέρκυρα, Πιερία, Κυκλάδες, Χανιά, Λασιθί, Χαλκιδική, Λευκάδα, Κεφαλληνία, Σάμος, Ρέθυμνο, Ζάκυνθος και στην τελευταία θέση βρίσκονται τα Δωδεκάνησα.

Ο δεύτερος παράγοντας αποτελείται από μεταβλητές που αφορούν στις διανυκτερεύσεις ημεδαπών και αλλοδαπών τουριστών 1991, στην τουριστική συχνότητα 1991, στον αριθμό κλινών 1991 και στον αριθμό των εγκριθεισών επενδύσεων στον τουρισμό του νόμου 1990. Θεωρείται ότι οι μεταβλητές αυτές εκφράζουν θετικά τις πιέσεις στο φυσικό περιβάλλον, τα μεγέθη και τις δυναμικές της ζήτησης, το προσφερόμενο τουριστικό προϊόν από τους νομούς της χώρας και πιο συγκεκριμένα τη δευτερογενή προσφορά σε τουριστική ανωδομή καθώς και τις προγραμματικές προθέσεις για την ενίσχυση της ιδιωτικής επενδυτικής δραστηριότητας στον τουρισμό. Οι μεγαλύτερες τιμές του παράγοντα αυτού παρουσιάζονται στα Δωδεκάνησα και κατόπιν σε Ηράκλειο και Κέρκυρα. Ακολουθούν κατά σειράν Λασιθί, Αττική, Ρέθυμνο, Χαλκιδική, Κυκλάδες, Χανιά, Ζάκυνθος, Σάμος, Μαγνησία, Αργολίδα, Λέσβος, Φωκίδα, Κεφαλληνία. Οι υπόλοιποι νομοί της χώρας παρουσιάζουν αρνητικές.

4.4 ΟΜΑΔΕΣ ΚΑΙ ΤΥΠΟΙ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ.

Η στατιστική επεξεργασία των μεμονωμένων δεικτών έδειξε ότι ακολουθούσαν ποικίλους και διαφορετικούς τύπους χωρικής συμπεριφοράς με αποτέλεσμα η συγκριτική ανάλυση των τιμών να μην οδηγεί σε μία σαφή τυπολογία περιοχών, ερμηνευτική των χωρικών δυναμικών του τουριστικού φαινομένου και των σχέσεων του με την σχετική επενδυτική πολιτική που εφαρμόστηκε μεταξύ 1961 και 1991. Η επιλογή του αριθμού των ομάδων έγινε με εμπειρικό τρόπο. Κατέληξε σε 11 ομάδες επειδή οι λύσεις με μικρότερο αριθμό δεν φαινόταν να ανταποκρίνονται ικανοποιητικά στις υποθέσεις εργασίας που τέθηκαν αρχικά.

ΟΜΑΔΑ 11: Νομός Ρεθύμνου

Περιοχή αγροτική, που μετά το 1981 υπόκειται σε αλματώδη αύξηση της τουριστικής ζήτησης και μετασχηματίζεται σε τουριστική. Αλματώδης είναι επίσης ο ρυθμός κατασκευής του ξενοδοχειακού εξοπλισμού της που πραγματοποιείται με υψηλή απορροφητικότητα των ιδιωτικών επενδύσεων. Η περιοχή παρά τους υψηλούς ρυθμούς παρουσιάζει ακόμη μέτρια μεγέθη.

ΟΜΑΔΑ 10: Νομός Δωδεκανήσου

Περιοχή που χαρακτηρίζεται από μεγάλη αστική συγκέντρωση αν και διατηρεί υψηλά ποσοστά αγροτικού πληθυσμού. Χαρακτηρίζεται από μεγάλα μεγέθη τουριστικής ζήτησης και προσφοράς τα οποία αυξάνουν με δυναμικούς ρυθμούς ήδη από τη δεκαετία του 70. Δημοφιλής προορισμός ημεδαπού και αλλοδαπού τουρισμού κατέχει την πρώτη θέση στην παραμονή ημεδαπών και αλλοδαπών. Συγκεντρώνει το μεγαλύτερο ποσοστό ιδιωτικών επενδύσεων στον τουριστικό τομέα και είναι πρώτη στην απορροφητικότητά τους.

ΟΜΑΔΑ 9: Νομός Θεσσαλονίκης

Η δεύτερη αστική περιοχή της χώρας με μεγάλη συγκέντρωση τουριστικού εξοπλισμού χωρίς σημαντικές νέες επενδύσεις, αλλά και συνεχή κάμψη στη ζήτηση.

ΟΜΑΔΑ 8: Νομοί Ηρακλείου και Κερκύρας

Περιοχές με μεγάλες αστικές συγκεντρώσεις, αλλά και πολύ σημαντικό ποσοστό αγροτικού πληθυσμού. Η μεγάλη ώθηση δίνεται τη δεκαετία του 70 για το Ηράκλειο ενώ νωρίτερα άρχισε για την Κέρκυρα. Σήμερα παρουσιάζουν υπολογίσιμα μεγέθη τουριστικής ζήτησης και εξοπλισμού, υψηλή απορρόφηση των ιδιωτικών επενδύσεων. Χαρακτηρίζονται από μεγάλη τουριστική συχνότητα (ίσως τη μεγαλύτερη), που προκαλεί ισχυρές πιέσεις (τις μεγαλύτερες στη χώρα) στο φυσικό περιβάλλον και απαιτεί μεγάλη προσφορά υπηρεσιών.

ΟΜΑΔΑ 7: Ζάκυνθος, Κεφαλλονιά, Λευκάδα, Σάμος

Ολιγάνθρωποι αγροτικοί νόμοι που χαρακτηρίζονται από συγκριτικά μεγάλες αυξήσεις της ζήτησης του αλλοδαπού τουρισμού. Ο εξοπλισμός τους βρίσκεται σε συγκριτικά χαμηλές θέσεις με αποτέλεσμα η μέση διάρκεια παραμονής να διατηρείται σε μέτρια επίπεδα. Στις περιοχές αυτές κατευθύνεται σημαντικός αριθμός επενδύσεων, οι οποίες απορροφώνται με ικανοποιητικούς ρυθμούς. Η τουριστική ζήτηση αναπτύσσεται μετά το 1981 και οι πιέσεις από την τουριστική συχνότητα στο φυσικό περιβάλλον είναι συγκριτικά μέτριες.

ΟΜΑΔΑ 6: Αργολίδα, Χαλκιδική, Κυκλάδες, Λασηθι, Χανιά

Τουριστικοί αγροτικοί νομοί με μέτριες αυξήσεις της ζήτησης, η οποία άρχισε να αναπτύσσεται από τις δεκαετίες 60 και 70. Δημοφιλείς προορισμοί για τους ξένους παρουσιάζουν μέση διάρκεια παραμονής περί τη μιά εβδομάδα. Δέχονται σημαντικό αριθμό ιδιωτικών επενδύσεων και παρουσιάζουν υψηλή απορροφητικότητα.

ΟΜΑΔΑ 5: Φωκίδα, Λέσβος, Χίος

Αγροτικοί ολιγάνθρωποι νομοί, προσφιλείς προορισμοί κυρίως ημεδαπού τουρισμού. Δέχονται μεγάλο αριθμό ιδιωτικών επενδύσεων στον τουρισμό και παρουσιάζουν ικανοποιητικούς ρυθμούς απορρόφησής τους.

ΟΜΑΔΑ 4: Εύβοια, Φθιώτιδα, Αχαΐα, Κορινθία, Ιωάννινα, Καβάλα, Μαγνησία

Περιοχές που περιλαμβάνουν μεσαίες ως μεγάλες ελληνικές πόλεις αν και παρουσιάζουν υπολογίσιμα ποσοστά αγροτικού πληθυσμού. Εδώ η τουριστική ζήτηση βρίσκεται σε υποχώρηση.

ΟΜΑΔΑ 3: Βοιωτία, Ευρυτανία, Άρτα, Θεσπρωτία, Πρέβεζα, Γρεβενά, Δράμα, Ημαθία, Καστοριά, Κιλκίς, Κοζάνη, Πιερία, Φλώρινα, Ξάνθη, Ροδόπη

Περιοχές μικρών πόλεων-κέντρα υπηρεσιών όπου παρουσιάζεται τάση σχετικής αύξησης της τουριστικής ζήτησης αλλά η μέση διάρκεια παραμονής δύσκολα υπερβαίνει τις 2 ημέρες με μόνη εξαίρεση την Ευρυτανία. Καθυστερήση παρατηρείται στις επενδύσεις.

ΟΜΑΔΑ 2: η Αττική

Η μεγαλύτερη αστική περιοχή της χώρας με τα μεγαλύτερα μεγέθη τουριστικής ζήτησης και καταλυμάτων. Χαρακτηρίζεται όμως από κάμψη των μεγεθών. Η μέση διάρκεια παραμονής δεν φθάνει τις 3 ημέρες για τους αλλοδαπούς, ενώ δεν υπερβαίνει τις 4 για τους ημεδαπούς.

ΟΜΑΔΑ 1: Αιτωλοακαρνανία, Αρκαδία, Ηλεία, Λακωνία, Μεσσηνία, Καρδίτσα, Τρίκαλα, Πέλλα, Σέρρες, Έβρος

Αγροτικοί νομοί με μικρομεσαία αστικά κέντρα που χαρακτηρίζονται από στασιμότητα ή μείωση της τουριστικής ζήτησης σε σημείο ώστε η παραμονή να μην υπερβαίνει συνολικά τις 2 ημέρες, ενώ οι επενδύσεις είναι λίγες και χαμηλού μεγέθους.

5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Η τουριστική δραστηριότητα στον ελληνικό χώρο είχε αφετηρία την Αθήνα, όπου χάρη στους πολιτιστικούς πόρους διεθνούς σημασίας διαμορφώνονται από την αρχή μία τουριστική έλξη, συγκέντρωση ξενοδοχειακού εξοπλισμού και τουριστικών υπηρεσιών. Στα πλαίσια της διεθνούς συγκυρίας κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, οπότε ευνοήθηκαν οι μαζικές διαστάσεις του τουριστικού φαινομένου, αλλά και της οικονομικής πολιτικής των ελληνικών κυβερνήσεων, παρατηρήθηκε η πρώτη άνοδος των μεγεθών τουριστικής κίνησης στη χώρα.

Από τις αρχές της δεκαετίας του εβδομήντα, πέραν της Αττικής, σημαντικές συγκεντρώσεις της τουριστικής δραστηριότητας διαμορφώνονται επίσης στην Κέρκυρα, στα Δωδεκάνησα (Ρόδος, Κως), στη Βόρεια Κρήτη (Ηράκλειο, Αγ.Νικόλαος) και στη Χαλκιδική. Η ζήτηση προσανατολίστηκε από την αρχή προς

τις παραθαλάσσιες περιοχές και ο ελληνικός τουρισμός διαμορφώνεται ως τουρισμός διακοπών μαζικού χαρακτήρα. Η κατ'αρχήν επιλεκτική συγκέντρωσή του σε ορισμένες περιοχές δημιουργεί υπολογίσιμες πιέσεις στο φυσικό περιβάλλον, στη δόμηση και στις τοπικές κοινωνίες. Από την άποψη της πολιτικής ορισμένες από τις περιοχές αυτές χαρακτηρίζονται ως τουριστικά «κορεσμένες» από τον ΕΟΤ προκειμένου να επιβραδυνθεί αν όχι να σταματήσει η παραπέρα τουριστική συγκέντρωση. Από την προσέγγιση όμως της εργασίας αυτής, διαπιστώνεται ότι μέχρι τη δεκαετία του ενενήντα η συγκέντρωση στις σημαντικές τουριστικές περιοχές δεν έχει σταματήσει. Η κάμψη που παρατηρείται σε ορισμένες ειδικές περιπτώσεις όπως αυτή της Αθήνας, της Θεσσαλονίκης και εν μέρει της Κέρκυρας έχει σύνθετο χαρακτήρα και δεν φαίνεται να απορρέει μόνο από την αναστολή των κινήτρων τουριστικής ανάπτυξης. Ποικίλοι λόγοι, όπως η άνοδος νέων προορισμών στην υπόλοιπη χώρα, που υποστηρίζονται από την κατασκευή μεγάλων ειδικών υποδομών (λιμάνια, αεροδρόμια), αλλά και η συμπεριφορά της διεθνούς τουριστικής κίνησης ενδέχεται να συνέβαλαν προς αυτήν την κατεύθυνση.

Εν τω μεταξύ η ζήτηση σε συνδυασμό με την εφαρμογή των κινήτρων τουριστικής ανάπτυξης ενίσχυσαν τη διασπορά της τουριστικής δραστηριότητας στο νησιωτικό χώρο, αρχικά στις Κυκλάδες και από τη δεκαετία του ογδόντα στην υπόλοιπη Κρήτη, στα Επτάνησα και στους νησιωτικούς νομούς του Ανατολικού Αιγαίου.

Η γενική και μακροσκοπική θεώρηση της εργασίας αυτής δεν επαρκεί ασφαλώς προκειμένου να αναδειχθούν ολοκληρωμένα οι δυναμικές και να διερευνηθούν όλες οι χωρικές πλευρές του ελληνικού τουρισμού.

Σημαντική διαπίστωση είναι ότι η ποικιλία των περιπτώσεων τουριστικών περιοχών είναι μεγάλη και χαρακτηρίζεται από πολλές ιδιομορφίες. Είναι αναγκαίες λοιπόν οι συστηματικές γεωγραφικές έρευνες των διαφορετικών τουριστικών περιοχών. Προς την κατεύθυνση αυτή κατατίθενται ορισμένα γενικά συμπεράσματα, που εφόσον διερευνηθούν μελλοντικά θα μπορούσαν να τροφοδοτήσουν κατευθύνσεις εξειδικευμένης χωρικά τουριστικής πολιτικής.

Η δυναμική εξέλιξη των τουριστικών μεγεθών δεν χαρακτηρίζει κατ'εξοχήν τις μεγάλες αστικές περιοχές της χώρας. Υποχώρηση των μεγεθών έχει επίσης παρατηρηθεί εκεί όπου παρουσιάζεται παράλληλη δραστηριότητα του δευτερογενή τομέα (Χαλκιδική, Καβάλα, Μαγνησία, Φθιώτιδα, Κορινθία, Βοιωτία κ.α).

Από την άλλη πλευρά το ηλιοτροπικό πρότυπο σε συνδυασμό με τα κίνητρα τουριστικής ανάπτυξης ενίσχυσε τη διάχυση του τουρισμού σε περιοχές που διέθεταν το συγκριτικό πλεονέκτημα της παραθαλάσσιας θέσης, αλλά είχαν αγροτικό χαρακτήρα (Ρέθυμνο, Λέσβος, Χίος, Επτάνησα). Ο τουρισμός δεν απωθείται κατ'αρχήν από την αγροτική δραστηριότητα την οποία συχνά συμπληρώνει λειτουργικά και χρονικά. Οι περιοχές αυτές παρουσιάζουν βελτίωση όχι μόνον των οικονομικών μεγεθών τους αλλά και των δημογραφικών χαρακτηριστικών τους.

Όσον αφορά τέλος στην πολιτική των κινήτρων τουριστικής ανάπτυξης και την κίνηση των ιδιωτικών επενδύσεων φαίνεται ότι σε αρκετές περιπτώσεις οι ιδιωτικές τουριστικές επενδύσεις αντιπροσωπεύουν ένα μεγάλο ποσοστό αν όχι το σύνολο για ορισμένες περιοχές. Στις δυναμικές τουριστικές περιοχές μάλιστα παρουσιάζουν ταχείς ρυθμούς απορρόφησης.

ΠΙΝ.1 ΠΙΝΑΚΑΣ ΔΕΙΚΤΩΝ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ

ΑΣΤΙΚΟΤΗΤΑ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ
A. Αγροτικός Πληθυσμός 1991 (οικισμοί ως 10.000 κατοίκους)
B. Αστικός Πληθυσμός 1991 (οικισμοί άνω των 10.000 κατοίκων)
ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗ ΖΗΤΗΣΗ-ΠΡΟΣΦΟΡΑ
C. Αφίξεις αλλοδαπών και ημεδαπών τουριστών 1975
D. Αφίξεις αλλοδαπών και ημεδαπών τουριστών 1981
E. Αφίξεις αλλοδαπών και ημεδαπών τουριστών 1991
F. Αφίξεις αλλοδαπών τουριστών 1991
G. Διανυκτερεύσεις αλλοδαπών και ημεδαπών τουριστών 1975
H. Διανυκτερεύσεις αλλοδαπών και ημεδαπών τουριστών 1991
I. Διανυκτερεύσεις αλλοδαπών τουριστών 1991
J. Λόγος του συνόλου των διανυκτερεύσεων προς τον πληθυσμό 1991
K. Τουριστική συχνότητα (αριθμός αφίξεων αλλοδαπών και ημεδαπών τουριστών ανά τ.χλμ.) 1991
L. Κλίνες ξενοδοχειακών καταλυμάτων 1971
M. Κλίνες ξενοδοχειακών καταλυμάτων 1981
N. Κλίνες ξενοδοχειακών καταλυμάτων 1991
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ
O. Οικονομικά ενεργός πληθυσμός 1991
P. Ποσοστό απασχολουμένων του τριτογενή τομέα στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό 1991
Q. Απασχόληση στον τουρισμό 1991
R. Μέση ετήσια απασχόληση στον τουρισμό 1969
S. Μέση ετήσια απασχόληση στον τουρισμό 1978
T. Μέση ετήσια απασχόληση στον τουρισμό 1988
U. Ακαθάριστο εγχώριο προϊόν 1991 (Εκατ.Δρχ.σε Σταθ.Τιμές 1970)
V. Ακαθάριστο εγχώριο προϊόν 1991 στον δευτερογενή τομέα
W. Ακαθάριστο εγχώριο προϊόν 1991 στον τριτογενή τομέα Ολοκληρωθείσες επενδύσεις στον τουρισμό Αναπτυξιακού Νόμου 1982
X. Ολοκληρωθείσες επενδύσεις στον τουρισμό Αναπτυξιακού Νόμου 1892
Y. Εγκριθείσες επενδύσεις στον τουρισμό Αναπτυξιακού Νόμου 1990

ΠΙΝΑΚΑΣ ΜΗΤΡΑ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ

ΟΜΑΔΕΣ (CLUSTERS) NOMIN	A.	B.	C.	D.	E.	F.	G.	H.	I.	J.	K.	L.	M.	N.	O.	P.	Q.	R.	S.	T.	U.	V.	W.	X.	Y.
	Αγοραϊκός πληθυσμός	Αστικός πληθυσμός	Αφιέρες '75	Αφιέρες 1981	Αφιέρες 91	Αφιέρες 91 άλλ.οδ.	Αν.75	Αν.91	Αν.91 άλλ.οδ.	Δόμος συνόλων διανοκρετίσεων προς πληθυσμό 1991	Τουριστική συνώνητα	Κλιάνες 1971	Κλιάνες 1981	Κλιάνες 1991	Οικονομικός πληθυσμός 1991	Ανάοση απασχολούμετων στον τρίτογενή 1991	Απασχ. στον τουρισμό 1991	Μέσ. Ετήσι.Α πασχ. στον Τουρ.69	Μέσ. Ετήσι.Α πασχ. στον Τουρ.78	Μέσ. Ετήσι.Α πασχ. στον Τουρ.88	ΑΕΠ ΣΥΝΟΛΟ	ΑΕΠ ΔΕΥΤΕΡΟΓΕΝΗΣ	ΑΕΠ ΤΡΙΤΟΓΕΝΗΣ	Επέδ.ο.ο.κ.ο των Τουρ.82	Επεδ.ε.π.ο.ο.σ των Τουρ.90
ΟΜΑΔΑ 1																									
Ελάγιστο	80165	15531	23419	28478	19313	756	64145	53164	2976	0.38	7.71	591	655	726	3749	30.6	1.036	51	55	51	3.42	0.51	1.65	151030500	58000000
Μέγιστο	152327	125287	162102	280760	219186	131605	390768	417098	293134	2.5	83.72	3205	4486	5588	102658	44.2	2836	295	596	585	11.7	3.39	4.99	4044578047	7473393101
Μέσος Όρος	111849.5	50655.18	90272.18	109242.4	98905.55	28756.36	180583.7	200269.64	57950.91			1212.273	1865.545	2406.091	61478.36		1768.5	126.81	193.72	206.9	6.39	1.5	2.8	972135488.8	2292120591
ΟΜΑΔΑ 2																									
N.Αττικής	195262	3328145	2461023	3154274	2180682	1350727	7655711	6697403	3717485	1.9	572.66	42663	67559	71412	1235861	70.8	45279	6991	12591	10783	196.89	51.96	142.12	1769425009	22016928150
ΟΜΑΔΑ 3																									
Ελάγιστο	24307	0	4408	5317	6659	0	10839	14040	0	0.17	2.64	135	201	277	8872	28.5	421	24	23	30	0.22	0.55	0.55	0	167723000
Μέγιστο	95304	72311	123897	123191	67635	35047	331019	225988	148547	4.21	65.28	844	4617	6917	55170	43	2014	72	202	377	11.66	7.48	2.89	3830913929	6501000000
Μέσος Όρος	56869.8	27275.47	32434.87	42433.2	41634.27	7590.533	78622.33	100023.27	27700.2			406.2	904.0667	1300.933	31875.73		980.13	45.06	72.93	114.73	4.071	1.608	1.554	732080510.2	1848438040
ΟΜΑΔΑ 4																									
Ελάγιστο	77912	38480	104487	113016	97504	17305	280620	334940	52983	1.96	21.96	1405	2273	2486	51314	44.7	1881	156	184	291	5.25	1.25	2.8	1100798934	1036916965
Μέγιστο	145571	198664	265699	275448	252436	65409	615312	736512	328432	3.71	88.18	5416	10919	13277	111528	54.4	3334	368	871	840	13.13	5.33	6.47	10573723291	7942469028
Μέσος Όρος	103993.4	83741.86	157324.3	182676.1	168881.6	44412.86	462517	520116.57	221042.1			3230.143	6394.571	8514.714	68548.57		2360.71	254.85	504	553	9.181	3.644	4.074	3729358332	3795043961
ΟΜΑΔΑ 5																									
Ελάγιστο	22186	0	12612	23089	26792	8164	52037	132375	70799	2.54	28.3	329	810	1649	14565	50.7	550	28	72	92	1.8	0.38	1.2	1212760157	27000000
Μέγιστο	80129	29998	31946	244875	191950	117743	261774	350639	244269	5.89	90.54	1286	2350	4936	31791	58.8	1386	207	374	320	3.8	0.77	2.31	10806334931	8067748760
Μέσος Όρος	48832.67	18317	21273.67	101315.7	93233	50985	147232.3	247753	153045.3			966.6667	1628	3190	20745		906.66	131.33	215.33	214	2.603	0.623	1.583	4942978974	3896149587
ΟΜΑΔΑ 6																									
Ελάγιστο	58760	0	66633	129975	159132	82030	262849	709245	494896	7.26	54.33	972	3426	11783	29396	41.2	2062	114	360	684	3.6	0.57	2.02	1351147034	3071999203
Μέγιστο	92117	72092	217362	363479	256434	190745	552510	1611294	1506771	22.61	123.26	4203	10376	24046	50835	53.8	3176	284	1132	1548	5.6	1.47	3.36	24212566728	7603892873
Μέσος Όρος	70814.8	26947.4	114377.2	207628.2	216362.4	137763.8	420370	1089029.6	884176.4			2623.4	8218	16550.8	37390.8		2472.4	193.4	731	1238.6	4.708	1.08	2.592	12491939161	5746562460
ΟΜΑΔΑ 7																									
Ελάγιστο	21111	0	3795	15487	34762	12254	8516	105191	66469	4.98	60.86	128	357	1474	7795	43.4	316	21	12	97	0.73	0.12	0.46	2427114472	90000000
Μέγιστο	41965	10237	24886	46424	73431	45974	94164	572734	473330	17.59	180.86	704	3199	7786	13818	51.5	1018	86	185	461	1.67	0.42	1.02	11465166813	6011206085
Μέσος Όρος	29467.5	2559.25	15043.75	31341.75	55771	31551	56776.75	354569.25	279632.8			470.25	2047.5	4967.25	11582.5		684.5	51.25	120.25	295.5	1.2875	0.295	0.77	7047577303	3095647547
ΟΜΑΔΑ 8																									
Ελάγιστο	67090	40502	209826	418609	404810	294209	1054690	310861	2699516	16.16	218.7	2807	16853	30817	41495	50.3	6547	470	1893	3070	4.59	0.62	3.2	7798537840	94335191254
Μέγιστο	137999	126907	231081	499704	577581	487447	1793148	4280811	3990740	28.82	631.53	5381	18389	39229	103577	58.9	7702	696	2589	3617	11.99	2.34	7.24	18334610460	19233581796
Μέσος Όρος	102544.5	83704.5	220453.5	459156.5	491195.5	390828	1423919	3690836	3345128			4084	17621	35023	72536		7124.5	583	2241	3343.5	8.29	1.48	5.22	13066574150	14534386525
ΟΜΑΔΑ 9																									
N.Θεσσαλίας	197816	749048	884715	831562	569001	195102	1893650	1183167	470055	1.25	154.49	8309	9036	8627	372652	59	12465	947	1005	1353	47.79	16.27	28.87	0	6249475076
ΟΜΑΔΑ 10																									
N.Λοδικονήσο	89362	74114	37441	735314	850416	816856	3331252	10086396	9467187	61.7	313.34	15277	37333	76829	61111	68.5	11657	1382	3738	5620	8.74	1.63	6.53	76907626017	51040928243
ΟΜΑΔΑ 11																									
N.Πελοπόννη	44960	25135	34799	108486	151382	132661	112070	1322777	1268179	18.87	101.19	352	3813	14606	27378	47.2	2870	42	425	1068	2.92	0.53	1.72	15110741299	7923400108
ΣΥΝΟΛΟ ΧΩΡΑΣ																									
Ελάγιστο	21111	0	3795	5317	6659	0	8516	14040	0	0.17	2.64	128	201	277	7795		316	21	12	30	0.73	0.12	0.46	0	27000000
Μέγιστο	197816	3328145	2461023	3154274	2180682	1350727	7655711	10086396	9467187	28.82	631.53	42663	67559	76829	1235861	70.8	12465	6991	12591	10783	47.79	16.27	28.87	76907626017	51040928243
Μέσος Όρος	81613.25	119531.1	139912.8	202594.1	180649.3	97765.65	490481.4	816122.16	592391.5			2641.294	607.667	9005.824	73957.47		312.72	662.27	811.68	811.68				5356472332	4866834523

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- **Αγγελίδης Μ.**, *Η Χωροθέτηση του τουρισμού στην Ελλάδα, Προβλήματα Ανάπτυξης Χωροθέτησης και Περιβάλλοντος*, Ημερίδα Τουρισμός και Περιβάλλον Τεχνικά Χρονικά 5/95, ΤΕΕ 1995
- **Αγριαντώνης Νίκος**, *Φηρά-Σαντορίνης, Ανάλυση της νησιωτικής τουριστικής κοινωνίας του Αιγαίου βασισμένη σε επιτόπια έρευνα και εμπορεία*, στο συλλογικό «Η νεοελληνική πόλη», Εξάντας, Αθήνα, 1989
- **Βαρβαρέσσος Στέλιος**, *Τουρισμός: έννοιες, μεγέθη, δομές*, Προπομπός Αθήνα 1998, 2000
- **Γεράρδη Κλειτώ**, *Τουρισμός*, Τομέας Πολεοδομίας Χωροταξίας, ΕΜΠ 1985
- **Deprest Florence**, *Enquete sur le tourisme de masse, L'écologie face au territoire*, Mappemonde, Ed.Belin, Paris 1997
- **Ζαχαράτος Γεράσιμος**, *Φύση, Λειτουργία και προβλήματα πολιτικής του ελληνικού τουρισμού*, στα «Σύγχρονα Θέματα: Τουρισμός, Κοινωνικές Ταυτότητες και Χώρος», τεύχος 55 Απρίλιος, Ιούνιος 1995
- **Ζαχαράτος Γεράσιμος**, *Τα προβλήματα και οι προοπτικές του τουρισμού στην Ελλάδα* στο «*Η Ελλάδα προς το 2000-Πολιτική Κοινωνία Οικονομία Εξωτερικές Σχέσεις*», Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1988
- **Ζαχαράτος Γεράσιμος**, *Package Tour, Παραγωγή και διάθεση του τουριστικού ταξιδιού*, Προπομπός Αθήνα 2000
- **Ηλιοπούλου Πολυξένη**, *Αποτελέσματα της Πολιτικής Κινήτρων περιφερειακής ανάπτυξης (N.1892/90)*, Ανακοίνωση στο 4^ο συνέδριο της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Περιφερειακής Επιστήμης-Ελληνικό Τμήμα: «*Η περιφερειακή πολιτική της Ελλάδας προς τον 21^ο αιώνα*», Κηφισιά 1997
- **Κατοχιανού Δήμητρα**, *Οικονομική και χωροταξική ανάπτυξη του τουρισμού στην Ελλάδα: μια πρώτη εικόνα*, στα «Σύγχρονα Θέματα: Τουρισμός, Κοινωνικές Ταυτότητες και Χώρος», τεύχος 55 Απρίλιος, Ιούνιος 1995
- ΚΕΠΕ (Ε.Θεοδωρή-Μαρκογιαννάκη, Π.Καββαδία, Δ.Κατοχιανού), *Βασικά στοιχεία κατά νομό και περιφέρεια*, Αθήνα 1986
- ΚΕΠΕ (Λ.Αθανασίου, Π.Καββαδία, Δ.Κατοχιανού, Π.Τονικίδου), *Διαπεριφερειακή ανάλυση και πολιτική και βασικά στοιχεία κατά περιφέρειες και νομό*, Αθήνα 1995

- **Κοκκώσης Χάρης**, *Τουριστική ανάπτυξη και φέρουσα ικανότητα στα νησιά*, στο συλλογικό *Τουριστική Ανάπτυξη-Πολυεπιστημονικές Προσεγγίσεις*, Εξάντας, Αθήνα 2000
- **Κομίλης Π.**, *Τουριστικές δραστηριότητες*, ΚΕΠΕ Αθήνα 1986
- **Κομίλης Π.**, *Χωρική Ανάλυση του Τουρισμού*, ΚΕΠΕ Αθήνα 1986
- **Κούση Μαρία**, *Τουρισμός και περιβάλλον, Η τοπική κοινωνική διαμαρτυρία στην Κρήτη* στο συλλογικό «*Τουριστική Ανάπτυξη-Πολυεπιστημονικές Προσεγγίσεις*», Εξάντας, Αθήνα 2000
- **Lozato-Giotart JP**, *Géographie du tourisme*, Masson *Géographie*, Paris 1993
- **Παπαδάκη-Τζεδάκη Στέλλα**, *Ενδογενής Τουριστική Ανάπτυξη, Διαρθρωμένη ή αποδιαρθρωμένη Τοπική Ανάπτυξη; Παπαζήσης*, Αθήνα 1999
- **Σπιλάνης Γιάννης**, *Τουρισμός και Περιφερειακή ανάπτυξη. Η περίπτωση των νησιών του Αιγαίου*, στο συλλογικό «*Τουριστική Ανάπτυξη-Πολυεπιστημονικές Προσεγγίσεις*», Εξάντας, Αθήνα 2000
- **Tsartas Paris**, *La Grèce du Tourisme de masse au tourisme alternatif*, L'Harmattan, Paris 1998
- **Χατζηδάκης Αλέξης**, *Επιπτώσεις του τουρισμού στο δομημένο περιβάλλον, ένα πλαίσιο ανάλυσης*, στα «*Σύγχρονα Θέματα: Τουρισμός, Κοινωνικές Ταυτότητες και Χώρος*», τεύχος 55 Απρίλιος, Ιούνιος 1995